

Š T Ú D I E

UHERSKÁ ŠLECHTA V HABSBUŘSKÉ MONARCHII V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ¹

JAN ŽUPANIČ

ŽUPANIČ, Jan. The Hungarian nobility in the Habsburg Monarchy in the “long” 19th century. *Historický časopis*, 2023, 71, 3, pp. 393–432, Bratislava.

The Hungarian nobility represented a specific juridical group in the Danube monarchy until its collapse. This was not due to its historical distinctiveness, since a separate nobility and special nobility regulations existed, of course, in the Bohemian and Austrian lands and, from 1772, also in Galicia, but as a result of the state-law changes implemented in the second half of the 18th and early 19th centuries.

Although Maria Theresa ultimately refused to meet most of the demands that the Hungarian nobility had forced on her after her accession to the throne (especially those concerning the independence of the Hungarian administration, the restoration of the territorial integrity of the country, and the obligation to consult exclusively with the local elites on Hungarian problems), the administration of the Hungarian state was nevertheless different. While in the western part of the empire the Bohemian and Austrian Court Offices were abolished in 1749 and a joint central office was established, the Hungarian Court Office remained.

This had an impact on the form of the local nobility and the Hungarian population law (*indigenat*). The Hungarian nobility law continued to differ significantly from the Bohemian-Austrian one – from such minor details as the prescribed official fees or the form of diplomas to the different noble titles. The consequence of this process was the existence of two legally independent noble communities, which were not entirely compatible despite the existence of a common monarchy. The historical differences that existed were then further deepened by the Hungarian government after 1867 in order to strengthen the specific position of the Lands of the Crown of St. Stephen.

Key words: Hungary. Habsburg Monarchy. Nobility. Elites. History.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.2>

Tato studie se zabývá některými aspekty vývoje uherské šlechty v habsburské říši. Na rozdíl od jiných středoevropských států v moderní době (např. Pruska)

1 Tato studie vznikla v rámci institucionální podpory Historického ústavu AV ČR v. v. i. RVO:67985963.

totiž i v 19. století zůstala zachována jistá specifika, která nejsou dosud v úplnosti známa a která také nebyla náležitým způsobem analyzována. V podunajské monarchii totiž až do roku 1918 existovaly dvě šlechtické obce – šlechta dědičných zemí (od počátku 19. století označovaná jako rakouská) a šlechta Uherska. K Uhersku přitom kromě samotných Uher bylo počítáno také Sedmihradsko, Chorvatsko, Slavonie, v letech 1849 až 1860 existující korunní země Vojvodina (oficiálně Vojvodství Srbska a Temešvárského Banátu), město Rijeka s okolím a coby zvláštní správní jednotka nepodléhající civilní správě, ale ústředním vojenským úřadům ve Vídni, tzv. Vojenská hranice, postupně rušená od poloviny 19. století (definitivně k roku 1881).

Rozdíly mezi západní a východní částí monarchie byly důsledkem mnoha okolností, přičemž jednu představovalo zásadně odlišné složení šlechtických obcí a počty šlechticů. Podle prvního věrohodného sčítání obyvatelstva z roku 1840 měly Uhry a Sedmihradsko celkem 12,7 milionů obyvatel, ze kterých 700 až 800 000 – tedy přibližně šest procent – tvořili šlechtici. Drtivou většinu z nich představovala šlechta bez titulu, počet magnátských rodin s tituly baronů, hrabat a knížat disponujících velkým majetkem nepřekročil 200. V západní části monarchie byl ale počet šlechticů násobně nižší. Nejvíce jich žilo v Haliči, kde podle sčítání z roku 1827 patřilo mezi nobilitu 32 385 osob mužského pohlaví z celkového počtu více než 2 milionů obyvatel. Pokud předpokládáme, že mužů a žen bylo v celkové populaci přibližně stejně, činil podíl šlechticů v této zemi přibližně 3,2 procenta.² U dalších zemí byly počty urozených osob mnohem nižší. Zatímco v případě Uher připadal v první polovině 19. století jeden šlechtic přibližně na 17 obyvatel a v Haliči na 30, v Lombardsko-Benátsku na 300 osob, v alpských zemích na 350 a v Čechách dokonce na 828.³

Neméně důležité byly i správní odlišnosti mezi západní a východní částí říše. Specifické postavení uherských zemí bylo důsledkem dlouhotrvajících válek s Osmanskou říší. Zatímco v českých a rakouských zemích došlo během třicetileté války k výraznému posílení postavení panovníka na úkor stavů a na většině území byla provedena rekatolizace, permanentní osmanské nebezpečí a riziko

-
- 2 WALDSTEIN-WARTENBERG. Österreichisches Adelsrecht. In *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 1964/65, 17/18. Bd., s. 114, který se odvolává na vídeňská Adelsgeneralia. FRANK-DÖFERING. *Adelslexikon*. Wien; Freiburg; Basel 1989, s. 631, uvádí číslo 23 385 bez udání zdroje, což bude zřejmě tisková chyba. Podle něj činil podíl šlechticů v Haliči 4,5 %. Zdroj opět neuvádí, ale toto číslo je mnohem bližší původnímu podílu nobility v Polsku. Několik tisíc osob v Haliči z důvodu absence jakýchkoli průkazných materiálů svého původu potvrzení šlechtictví nikdy nedosáhlo. Též ŽUPANIČ. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha 2006, s. 61-65.
- 3 WINDISCH-GRAETZ. Der ungarische Adel. In *Études Danubiennes*, 1991, tome VII., Nr. 2, s. 117; ČAPLOVIČOVÁ. Uhorská šľachta v 18. storočí. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 297-298.

spolupráce obyvatel Uher s tureckým nepřítelem tento postup na východě říše víceméně znemožňovala. Přestože se i země Koruny svatoštěpánské týkala pragmatická sankce prohlašující habsburské země za nedělitelný celek (*Indivisibiliter cin separabiliter*), tvořilo Uhersko vždy specifický státní útvar (*corpus separatum*), ve kterém vládla mírně odlišná pravidla než v jiných korunních zemích.

Významný mezník přitom představoval rok 1741 a nástup Marie Terezie na uherský trůn. Přestože mladá panovnice odmítla splnit valnou část uherských administrativních a hospodářských požadavků a své pozdější sliby týkající se nezávislosti uherské administrativy, obnovení územní celistvosti země a povinnosti konzultovat uherské problémy výlučně se zdejšími elitami zdaleka nedodržela, přeci jen bylo řízení uherského státu odlišné. Zatímco na západě došlo roku 1749 ke zrušení České a Rakouské dvorské kanceláře a vzniku společného řídicího úřadu, Uherská dvorská kancelář zůstala zachována. Osvícenské reformy také měly v Uhrách mnohem omezenější dopad, řada změn zavedených za vlády Josefa II. byla pro odpor zdejších elit později zrušena.⁴

Po formální stránce ovšem Uhersko tvořilo integrální součást habsburské monarchie. Týkal se ho tedy výnos z roku 1806 nařizující označování státních institucí adjektivem císařsko-královský, uherský znak se stal součástí nového znaku s císařským orlem a rakouskou císařskou korunou a po vydání nařízení z let 1812 a 1813 bylo celé uherské území oficiálně začleněno do Rakouského císařství. Uvedené změny ovšem nic nezměnily na tom, že si země nadále zachovávala značnou míru autonomie.⁵

Zásadní změnu přinesly až tzv. Březnové (též Dubnové) zákony přijaté uherským sněmem 15. března a potvrzené 11. dubna 1848 Ferdinandem I. Spojení Uherska se zbytkem monarchie bylo významně oslabeno zřízením institutu palatina coby králova zástupce disponujícího v době jeho nepřítomnosti v zemi plnými panovnickými pravomocemi. Rozdělení říše na západní a východní de facto potvrdila i v Rakousku vyhlášená dubnová (Pillersdorffova) ústava, která se Uher vůbec netýkala. Situaci radikálním způsobem změnila až porážka uherské revoluce roku 1849 a neoabsolutistická správní reforma. Po porážce u Solferina (1859) a vydání Říjnového diplomu (1860) ale došlo k obratu, který korunovalo vyhlášení tzv. vyrovnání mezi západní a východní částí říše roku 1867. Nový, rakousko-uherský „dualistický“ stát fungoval na principu konfederace se společným panovníkem, zahraniční politikou, armádou a měnou. Všechny ostatní záležitosti (včetně ústav a zákonů) byly v kompetenci jednotlivých polovin říše.

* * *

4 KONTLER. *Dějiny Maďarska*. Praha 2001, s. 182-202.

5 BRŇOVJÁK. *Šlechticem z moci úřední*. Ostrava 2015, s. 98-99.

Složité vztah Uher ke zbytku monarchie se odrazil také v rovině šlechtického práva. Nešlo přitom jen o specifika uherského nobilitačního práva, například povinnost veřejně oznámit nobilitaci předložením nobilitační listiny (tzv. armálesu) na župním shromáždění „pod trestem neplatnosti“,⁶ což byla věc ve zbytku říše zcela neznámá, ale v první řadě o to, že uherská šlechta zůstala po právní stránce po celou existenci habsburské říše od zbytku šlechtické obce monarchie oddělena.

Když byla roku 1752 ze šlechty českých a rakouských zemí vytvořena jednotná šlechtická titulatura dědičných království, knížectví a zemí, vznikla na západě říše de facto i jednotná šlechta, kterou sice rozdělovala zemská příslušnost (zůstala zachována instituce českého inkolátu a *Landmannschaftů* jednotlivých rakouských zemí), ale její tituly byly platné v celé západní části říše. Význam společné šlechtické obce narostl v důsledku zrušení Haličské dvorské kanceláře roku 1807, po kterém byly i zdejší tituly nahrazeny tituly dědičných zemí. V roce 1810 pak došlo císařským nařízením k vytvoření šlechty Rakouského císařství (*des österreichischen Kaiserreichs*, resp. *Kaiserstaates*), jejíž součástí se po roce 1814 stala (byť s jistými titulárními odchylkami) také šlechta Lombardsko-Benátského království a Dalmácie.⁷ Uherská elita však nadále zůstala samostatná.

To na jedné straně přispělo k větší výlučnosti této země v rámci říše, na druhé ale znamenalo, že uherští šlechtici nebyli v západní části monarchie (českých a rakouských zemích, Haliči, Dalmácii a Lombardsko-Benátsku) pokládáni za skutečné šlechtice. Své tituly sice užívat mohli, ale skutečné šlechtické výsady (právo zasedat na sněmech, zakupovat velkostatky, zastávat úřady atd.) jim byly odepřeny a náležel jim pouze status „zahraničních šlechticů“. Pokud se chtěl například rytíř, baron či hrabě z Českého království usadit např. ve Štýrsku a ucházet se o členství mezi zdejšími stavy, musel požádat pouze o zdejší *Landmannschaft*. Jeho titul nikdo nezpochybňoval a nebylo nutné, aby si jej nechával potvrdovat. Totéž platilo, samozřejmě, též opačně. Ovšem v případě uherských šlechticů byla situace složitější. Nešlo přitom o zdejší magnáty, kteří měli kontakty u dvora a jejichž tituly často pocházely z říšské či jiné neuherské habsburské kanceláře. Udělení inkolátu či *Landmannschaftu* pro tyto osoby představovalo spíše formalitu. Problémy nastávaly zejména u nižší šlechty. Její tituly byly v naprosté většině uherské, na rozdíl od nobility dědičných zemí (rakouské) nebyla rozdělena na prosté šlechtice a rytíře a plná šlechtická privilegia náležela každému nobilitovanému. To sice posilovalo sebevědomí uherské gentry, vzhledem k nezámožnosti a bezvýznamnosti většiny zdejších rodů to ale zároveň komplikovalo její pozice mimo Uhry.

6 „...unter Strafe der Nichtgültigkeit“. Cit. dle: § 9 (Von den Wappenbriefen und Wappner) spisu Spojené dvorské kanceláře z roku 1844 k postavení šlechty v Uherském království z AllgemeinesVerwaltungsarchiv Wien (AVA), Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8).

7 BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 46-49, 98-99.

Problém přesně vystihl 23. října 1897 Samuel baron Jósika de Branyicska, uherský ministr a latere, který ve Vídni zastupoval uherskou vládu a sídlil v budově někdejší Uherské dvorské kanceláře, v listu, jenž se týkal potvrzení uherského šlechtictví pražské měšťanské rodině Rostů. C. k. ministerskému předsedovi a správci ministerstva vnitra hraběti Badenimu k této otázce sdělil:

„*Od uznání uherského šlechtictví nelze odvozovat právo na užívání rytířského titulu. I když v některých případech se výslovně uvádí, že je uherská šlechta jako stav (ordoquestris) postavena na roveň rakouskému rytířskému stavu, přesto jí náleží v německém jazyce jen predikát ‚von‘, nikoli ‚Ritter von‘.*“⁸

Rovnost mezi uherskou nižší šlechtou a rakouským rytířským stavem tedy vycházela z obdobných (ovšem nikoli stejných) stavovských výsad uherské šlechty a rytířského stavu v západní části monarchie a byla ryze formální.⁹

* * *

Názorným příkladem problémů, se kterými se v jiných zemích monarchie setkávali uherští nižší šlechtici, je kauza velkostatkáře Josepha von Wachtler (1793–1879).¹⁰ Jeho rodina pocházela z dnešního Burgenlandu, ovšem přesné informace o původu a nobilitaci se nepodařilo dohledat.¹¹ Podle materiálů uložených v Maďarském národním archivu (*Magyar Nemzeti Levéltár*) bylo jméno tohoto šlechtického rodu, který se poprvé zmiňuje v letech 1650 a 1651, uváděno v podobách Vachtl, Vochtel či Vachtler.¹² Ve druhé polovině 18. století se Joseph Vachtler či též Wachtler (1737–1787), rodák ze západouherského Eisenstadtu (dnes Burgenland, Rakousko), usadil v Prešpurku, kde roku 1767 získal měšťanské právo. O dva roky později byl zvolen do městské rady a v letech 1766

8 Cit. dle AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), spis č. 964/A, uherský ministr Jósika pro c. k. Ministerstvo vnitra k případu Rost von Haderberg. K obnově uherského šlechtictví rodiny Rostů (de Hadenberg) došlo roku 1896, protože však bylo založeno na falzech, byla re-nobilitace roku 1914 zrušena. AVA, Adelsarchiv, Familie Rost, Anerkennung des ungarischen Adels mit dem Prädikat Hadenberg. ŽUPANIČ; FIALA a KOBLASA, ed. *Šlechtický archiv*. Praha 2014, s. 202-205.

9 Srov. GÁBRIŠ. *Rytieri v republice*. Bratislava 2018, s. 40-63.

10 Jeho případ srov. Wachtler, In AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8). I pro následující.

11 Studium ve šlechtickém archivu ve Vídni nepotvrdilo, že by šlo o štyrskou rodinu, které byl roku 1650 udělen šlechtický titul (ORŠULOVÁ. *Heraldické pamiatky Bratislavy*. Bratislava 2007, s. 180). Pokud by to tak bylo, patřili by Wachtlerové mezi šlechtu dědičných zemí a povýšení do rakouského rytířského stavu by nebylo tak komplikované. Z práce J. Oršulové (s. 178-186) jsou i následující informace. Podle K. Koblihy (KOBLIHA. Josef z Wachtlerů. In DOUCHA; KOLAŘÍK; NOVÁK a PAVLÍK. *Okres vsetínský*. Vsetín 1938, s. 286) pocházela rodina z Burgenlandu. Za radu a pomoc děkuji doc. Frederiku Federmayerovi a dr. Tomáši Baletkovi.

12 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), C 57 – Helytartótanácsi Levéltár, f. 122.

až 1777 předsedal společenství zdejších obchodníků (měšťanské gildě). V roce 1761 koupil ve městě dům, který jeho potomci vlastnili až do roku 1849, a od 70. let mu patřil také nově vybudovaný palác na dnešním Náměstí SNP. Spolu se dvěma společníky provozoval manufakturu v Čeklísi (dnes Bernolákovo) a později další závod na výrobu hedvábí v Blumenthalu (Květné dolině) na prešpurském předměstí.¹³

Podnikáním se ale zadlužil, a proto jeho syn Bernard (1766–1838), od roku 1789 prešpurský měšťan, nový palác prodal. Po počátečních finančních problémech, které byly spojeny s vyrovnáním otcových závazků, se rychle vzpamatoval a na sklonku života patřil mezi nejbohatší prešpurské podnikatele. Od roku 1801 byl členem městského zastupitelstva a v letech 1805 a 1809 zastával funkci majora a velitele zdejší měšťanské milice¹⁴ a byl oceněn velkou zlatou Čestnou medailí (*Ehrenmedaille*). Zasedal též v uherském zemském sněmu. Dne 23. prosince 1807 byl jeho rodině potvrzen uherský šlechtický titul.¹⁵

Jeho syn Joseph von Wachtler šel ve stopách svých předků. Měl nemalé podnikatelské schopnosti a záhy vynikl jako obchodník se zemědělskými produkty. Majitelem panství Vsetín se stal po sňatku se Sidonií Scharfovou (1808–1863), nemanželskou dcerou Stephana, hraběte Illésházyho (†1838) a hraběnky Theresie von Gatterburg (†1849).¹⁶ Illesházymu se totiž v řádném manželství nenarodily děti, zato s hraběnkou Gatterburgovou měl syna a tři dcery.¹⁷ Tito potomci sice nebyli legitimováni a nezískali šlechtictví (všichni užívali jméno Scharff), zato mezi ně rozdělil vsetínský velkostatek a roku 1828 svého zetě Wachtlera pověřil jeho správou.¹⁸ Ten postupně skoupil ostatní podíly a zdejší zámek nákladně přestavěl. Spolu s tím zřejmě narostlo jeho sebevědomí a začal usilovat o vstup mezi moravské stavy.

13 Srov. KOBLIHA. Josef z Wachtlerů. In DOUCHA, KOLAŘÍK, NOVÁK a PAVLÍK, *Okres vsetínský*, s. 286, s. 286; ORŠULOVÁ, *Heraldické pamiatky Bratislavy*.

14 Podle Oršulové byl majorem v letech 1809 – 1829. Jeho syn Josef ale ve své žádosti o rytířský titul (viz níže) uvedl jen roky 1805 a 1809. Spis č. 174679/2412 v AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8).

15 MNL OL, Libri Regii – Királyi könyvek (LR) 62, fol. 124-125. Jméno rodiny je i zde uvedeno jako „*Familie Vachtl alias Vachtler*“. Podle jinak přesné Koblihovy práce měl být povýšen do šlechtického stavu. Informace o nobiletaci ale v MNL OL chybí, je zde jen výše zmíněná konfirmace titulu. KOBLIHA. Josef z Wachtlerů. In DOUCHA; KOLAŘÍK; NOVÁK a PAVLÍK, *Okres vsetínský*, s. 286, s. 286.

16 K Illesházyům velmi podrobně: GILÁNYI. Illésházyovské heraldické památky. In *Genealogické a heraldické informace*, 2018, roč. 23 (38). Jemu též děkuji za poskytnutí podrobné genealogie rodu Wachtlerů a informace o osudech členů této rodiny.

17 Kromě zmíněné Sidonie Wachtlerové šlo o Marii, provdanou Aszalayovou de Szendrő, Theresii, provdanou Striebelovou, a Moritze Scharffa.

18 KOBLIHA. Josef z Wachtlerů. In DOUCHA; KOLAŘÍK; NOVÁK a PAVLÍK. *Okres vsetínský*, s. 286, s. 286; *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I*. Praha 1981, s. 262.

O rytířský stav a český inkolát požádal několikrát, ale jeho starší prosby se v originálech zřejmě nedochovaly. Ve vídeňském šlechtickém archivu se nachází teprve žádost z 15. dubna 1841, která byla pro svou důležitost založena mezi precedentní případy (*Adelsgeneralien*).¹⁹ V ní Wachtler zdůraznil, že důvodem jeho prosby jsou obtíže, se kterými se jako uherský šlechtic setkává při držbě majetku na Moravě.

Z panovnické kanceláře byla žádost předána Spojené dvorské kanceláři, která 22. července 1842 vyhotovila pro panovníka přednesení. V něm nejprve shrnula osud jeho předchozích žádostí. První, z roku 1833, byla zamítnuta proto, že Wachtler podle tehdejších právních předpisů inkolát k držbě Vsetína nepotřeboval, neboť již dříve pro svou osobu obdržel zvláštní povolení. Navíc by s inkolátem získal i vyšší šlechtický stupeň (rytířský stav), pro který neměl patřičné zásluhy. Další dvě žádosti z roku 1835 nebyly císařem parafovány (*allerhöchst-bezeichnet*) a pokládaly se tedy za zamítnuté, což také moravské gubernium Wachtlerovi také obratem oznámilo.

Nové prosbě se, samozřejmě, kancelář věnovala podrobněji. Především konstatovala, že povolení k držbě Vsetína získal Wachtler od císaře 28. června 1832, ale celé panství koupil až 18. dubna 1841. Pocházel z uherské šlechtické rodiny a jeho zesnulý otec Bernard byl za své služby monarchii vyznamenán. Zatímco v době podání předchozích žádostí sám Joseph větší zásluhy o monarchii neměl, nyní (alespoň podle vlastního tvrzení) se jimi vykázat mohl. Jak dvorská kancelář konstatovala, podílel se podle svých slov na důvěrných finančních operacích spojených s prodejem státních dluhopisů, v době cholery epidemie na svém panství zřídil dvě nemocnice s 36 lůžky a z vlastních prostředků svým poddaným platil ranhojiče a lékaře. O nezištné charitě ale mohla být jen těžko řeč, protože Wachtler náklady vyčíslil do posledního krejcaru. Také další aktivity, které na podporu žádosti zmínil, můžeme za dobročinnost pokládat jen obtížně. Zdůraznil například, že do staveb a modernizace svého panství investoval 306 110 zlatých, 26 krejcarů.²⁰ Nešlo přitom jen o přestavby zámku, ale také vybudování řepného cukrovaru a rozšíření těžby dřeva. Uvedl přitom, že na těchto stavbách zaměstnával své poddané, a přispěl tak ke zvýšení jejich životní úrovně.

Protože dvorská kancelář nebyla schopna tyto informace ověřit, požádala o komentář nižší státní úřady. Podle vyjádření Krajského úřadu v Uherském Hradišti byla Wachtlerova slova pravdivá. Podle něj navíc v žádosti chyběla informace, že daroval 2000 zlatých konvenční měny na stavbu kostela ve Vsetíně a 400 na varhany. Jeho prosbu úřad plně doporučil, mimo jiné s ohledem na jeho děti, které za současného právního stavu nemohly panství zdědit.

Stejného názoru bylo moravsko-slezské gubernium, jež k žádosti podotklo, že je Wachtler beztak uherským šlechticem a drží uherský indigenát. Podle guber-

19 MNL OL, LR 62, fol. 124-125.

20 Neuvedl ovšem, zda konvenční či vídeňské měny.

nia již dlouhou dobu dělá vše proto, aby mu mohl být inkolát udělen. Především vyplatil podíly bývalých spoluvlastníků Vsetína, aby mohl být v deskách zemských uveden jako jeho jediný vlastník.²¹ Jistý problém sice představovala skutečnost, že dva z bývalých vlastníků, sourozenci jeho manželky Moriz Scharff a Theresie Strieblová, vznesli nárok na čtvrtinu velkostatku a spor dosud nebyl rozhodnut, ovšem i držba tří čtvrtin panství podle gubernia nárok na udělení inkolátu zakládala.

Také český zemský stavovský výbor v souladu s českým guberniem prosbu podpořil. Zdůraznil, že Wachtler je ženatý s nemanželskou dcerou hraběte Illesházyho a má dvě dcery a syna. Vsetín koupil roku 1831 za 160 000 zlatých konvenční měny, přičemž dalších 200 000 okamžitě investoval do meliorizačních prací. Na panství sice vážnou dluhy ve výši 43 000, z nich ale 40 000 sám Wachtler upsal manželce a dětem jako jistinu. Jeho charakterové vlastnosti označil výbor za vynikající a zdůraznil i věrnost panovnickému domu.

Spojená dvorská kancelář se s těmito názory ztotožnila. V doporučení pro panovníka vyzdvihla, že Wachtler od podání první žádosti získal velké zásluhy o pozdvižení zemědělství a průmyslu, obecných škol, chudinských ústavů a kostelů a zabývá se též charitou. Zdůraznila také, že povolení k držbě panství získal jen pro svou osobu, nikoli pro své děti, a bylo by vhodné, aby v případě jeho neočekávaného úmrtí nedošlo k právním komplikacím a Vsetín mohl přejít bez problémů na potomky. Jen tak se totiž mohou velké částky, které do něj investoval, rodině vrátit. Zároveň však uznala, že velkou překážku pro udělení inkolátu představuje skutečnost, že je jen uherským šlechticem:

„Pokud uherští šlechtici, kterým v ostatních provinciích Rakouského císařství jako zahraničním nenáleží žádné významnější výsady, získají [rakouský] rytířský stav, ve skutečnosti [zde] přeskočí nejnižší šlechtický titul.“²²

Upozornila přitom na případ jiné uherské šlechtické rodiny Lackenbacherů, jejíž žádost o štýrský *Landmannschaft* byla zamítnuta a celá kauza skončila v letech 1837 až 1840 vyšetřováním z důvodu neoprávněného užívání rytířského titulu.²³ Podle kanceláře ale byl mezi Lackenbachery a Wachtlerem velký rozdíl. Ti první se totiž na rozdíl od Wachtlera nemohli vykázat zásluhami o obecné dobro, a navíc své panství Welsdorf, na základě jehož držby žádali o přijetí mezi štýrské stavy, prodali. Dvorská kancelář upozornila i na řadu precedentských případů, kdy sám Ferdinand I. udělil zahraničním šlechticům obyvatelské právo

21 Gubernium ještě uvedlo, že panství bylo roku 1796 odhadnuto na 96 000 tolarů.

22 Cit. dle AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), spis č. 3962, Memorandum Spojené dvorské kanceláře pro císaře Ferdinanda I., 22. července 1842.

23 AVA, Adelsarchiv, Familie Lackenbacher, Ritterstandsmaßung 1837–1840.

bez toho, aby jim samotným předem konfirmoval rakouský šlechtický titul.²⁴ Další držitelé uherského prostého šlechtictví pak byli povýšeni do rakouského rytířského stavu s povinností úhrady taxy.²⁵

O Wachtlerově případu se v rámci kanceláře zřejmě rozproudila prudká diskuse. Čtyři úředníci včetně místokancléře barona von Lilgenau vyjádřili (minoritní) názor, že „*udělení rakouského rytířského stavu uherskému šlechtici představuje přeskočení rakouského prostého šlechtictví, a proto musí nejprve získat tento [nižší] titul*“.²⁶ Jak bylo běžné, záležitost nakonec nevyřídil císař Ferdinand, ale z jeho pověření předseda státní konference, arcivévoda Ludvík. Ten se přiklonil na stranu barona Lilgenau a 1. října 1842 Wachtlerovu žádost zamítl.

Wachtler nakonec další prosbu podávat nemusel. V důsledku revoluce roku 1848 totiž bylo (alespoň v západní části monarchie) zrušeno stavovské rozdělení společnosti i také inkolát a šlechtické výsady se staly ryze formálními.²⁷ Joseph se spokojil s tím, že mu bylo roku 1850 jeho uherské šlechtictví ve zbytku monarchie uznáno jako zahraniční.²⁸ Roku 1853, poté, co František Josef nařídil s platností od 1. května 1853 v Uhrách zavést všeobecný občanský zákoník z roku 1811, se pokusil dosáhnout potvrzení svého titulu jako rytířského.²⁹ Žádost byla nepochybně vyřízena kladně, přestože ve spise žádná zmínka o této skutečnosti není a diplom vydán nebyl. Když totiž roku 1860 požádal o povýšení do stavu svobodných pánů, byl ve spise c. k. Ministerstva vnitra veden jako rytíř von Wachtler. Pokusil se přitom využít kontaktů a věhlasu svého zetě, c. k. generálmajora Ferdinanda hraběte Vettera von der Lilie (1812–1882), který se

24 Jednalo se ale výlučně o osoby, které disponovaly alespoň baronátem. Podle Spojené dvorské kanceláře šlo o český inkolát udělený následujícím osobám: 12. listopadu 1835 Klemensí hraběti Boos-Waldek, 22. listopadu 1836 Wilhelmovi hraběti von Hompesch, 15. července 1837 hrabatům Ferdinandovi a Christophovi Spiegelům a 27. prosince 1841 Ferdinandovi sv. pánu von Hake.

25 Zde se kancelář odvolala na případy generálmajora Franze Josepha Hennuye, který byl 12. ledna 1816 povýšen do uherského šlechtického stavu a 4. února 1841 získal rakouský rytířský titul (MNL OL, LR 63, fol. 817-820; AVA, Adelsarchiv, Franz Joseph von Hennuy, Ritterstand 1841) a Andrease Specha, jenž byl 15. ledna 1839 povýšen do rakouského rytířského stavu. Jeho rodině bylo uherské šlechtictví uděleno roku 1754 (AVA, Adelsarchiv, Andreas von Spech, Ritterstand 1839 – ve spise též opis šlechtického diplomu Marie Terezie). Oba přitom výslovně požádali o udělení rakouského rytířského stavu.

26 Cit. dle AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), spis č. 3962, Memorandum Spojené dvorské kanceláře pro císaře Ferdinanda I., 22. července 1842. Podtržená část zvýrazněna autorem memoranda.

27 V Uhrách byla situace ale mírně odlišná, což bylo důsledkem jak vyššího počtu zdejší šlechtické elity, tak hlubších přehrad mezi nimi a zbytkem společnosti.

28 Dne 6. srpna 1850. AVA, Adelsarchiv, Joseph Wachtler, Anerkennung des ungarischen Adelstandes 1850.

29 Viz zpráva moravského místodržitelství z 24. prosince 1853 v AVA, Adelsarchiv, Josef von Wachtler, Gesuch um Anerkennung seines Ritterstandes 1853.

roku 1851 oženil s jeho dcerou Josephine (1827 – 1902). Panovník sice prosbu signoval, ovšem jeho generální pobočník ve zprávě pro ministerstvo vnitra z 26. března 1860 konstatoval, že Vetterovy zásluhy nemají mít na Wachtlerovo povýšení žádný vliv a k udělení titulu nedošlo.³⁰

V tuto dobu ale již Joseph von Wachtler ve Vsetíně nežil. Nákladnými představami zdejšího zámku i dalšími investicemi, například neúspěšným pokusem o zřízení železářských hutí, se zadlužil a musel roku 1857 velkostatek prodat.³¹ S rodinou se přestěhoval na panství Hohenwang ve Štýrsku, které koupil již roku 1845.³² Zdejší zámek Neu-Hohenwang nákladně přestavěl a zde také zemřel.

* * *

Wachtlerův případ ukazuje, jak složité bylo právní postavení uherské nižší šlechty v ostatních zemích monarchie. Zatímco uherští magnáti byli bez obtíží přijímáni i mezi zdejší stavy, vůči uherské nižší šlechtě se postupovalo mnohem striktněji. Situace se změnila teprve po roce 1848, ale nikoli ve všech ohledech. Pokud chtěli uherští šlechtici získat panství v západních zemích říše, nepotřebovali již inkolát či *Landmannschaft*, ale ve chvíli, kdy měli zájem o vyšší rakouský titul (obvykle o stav svobodných pánů, vzácněji rytířský titul), jednalo se s nimi jako s nešlechtici, protože ten jejich nebyl rakouské proveniencí.

Pokud tedy příslušník uherské nobility v Rakousku získal rytířský titul či baronát, šlo vždy o tzv. nobilitaci skokem – tedy s přeskočením prostého šlechtictví nebo dokonce rytířského titulu. Pokud takovému jedinci panovník neodpustil povyšovací taxu, musel místo jedné hradit hned několik – za udělený i přeskočený titul.

Tento stav (jak ostatně ukazuje Wachtlerův případ) ale neplatil v období 50. let 19. století, kdy po porážce revoluce udílení uherských šlechtických titulů ustalo, a uherská šlechta se stala součástí šlechtické obce rakouské. Jasně to vyplývá z následujících třech případů, přestože je nutno zmínit, že ve všech šlo o povýšení příslušníků starých šlechtických rodů, nikoli neurozených osob.

Například roku 1857 požádal c. k. komoří Joseph Fiath von Eörményes na základě zásluh svých a svých synů o udělení stavu svobodných pánů bez taxy. Prosba byla sice doporučena, ale c. k. ministr vnitra Bach konstatoval, že jeho zásluhy nejsou takového charakteru, aby mohly být oceněny jak titulem, tak odpuštěním taxy. Nakonec ale Fiath platil pouze za baronát, protože – jak konstatoval Ústřední taxovní úřad (*Centraltaxamt*) – „uherský šlechtický stav dosud platil jako rovný [rakouskému] rytířskému stavu“.³³

30 Tamtéž, Joseph von Wachtler, *Gesuch um den Freiherrenstand 1860*.

31 Prodal jej za 2,3 milionu zlatých konvenční měny Janu Františkovi Cateau z Bruselu, který získal tři čtvrtiny velkostatku, a Eduardu de Saint Hubert, jenž získal zbytek. KOBLIHA, Josef z Wachtlerů. In DOUCHA; KOLAŘÍK; NOVÁK a PAVLÍK, *Okres vsetínský*, s. 302.

32 Jeho potomci velkostatek vlastnili do roku 1961.

33 Cit. dle nedatovaného příspěvu Ústředního taxovního úřadu ve spise 32465/1995 z roku 1857.

Ještě jasněji to bylo řečeno v případě královského rady a velkostatkáře ze Simandu (dnes *Šimand*) v Aradské župě Antona von Banhidy, u nějž vyzdvihl ministr vnitra Bach jeho mimořádnou loajalitu vůči monarchii. Přestože byl velmi bohatý – jeho velkostatek měl rozlohu přibližně 10 000 jiter (tj. cca 5 700 hektarů) a vynášel 60 až 70 000 zlatých konvenční měny ročně, ministr zdůraznil, že by měl hradit jen taxu za udělení baronátu. Poplatek za „za rytířský stav může být naopak odpuštěn, protože v Uhrách skutečný rytířský stav neexistuje. Uherská prostá šlechta stejně jako staropolská šlechta je totiž postavena na roveň rytířskému stavu, který existuje v každé německo-slovanské korunní zemi jako zvláštní stav“. Zajímavá však byla Bachova další slova, která byla v příkrém rozporu s předchozí i následující praxí: „Nelze tedy říci, že by při povýšení uherského šlechtice do stavu svobodných pánů došlo k přeskočení šlechtického [míněno rytířského] titulu.“³⁴

Odpuštění taxy mohlo být i důsledkem jiných skutečností jako u Nikolause Jeszenszkého von Gross-Jeszen (1787 – 1865), který o povýšení do stavu svobodných pánů požádal roku 1858.³⁵ Pocházel ze starobylé, již ve 13. století připomínané rodiny Jesenských z Horního Jasena z Turčanské župy.³⁶ Jeho příbuzný Anton Jeszenský (†1751) byl 12. prosince 1741 Marií Terezií povýšen do uherského baronského stavu, ale zemřel bez potomků. Své majetky v Turci proto odkázal Nikolausovu pradědovi, kterého chtěl i adoptovat a převést na něj svůj titul. K tomu však již nedošlo.

Jak konstatoval ministr Bach 5. března 1859,³⁷ Nikolaus byl sice pravnukem muže, na kterého přešel fideikomis Antona Jeszenszkého, pocházel ale z mladší větve a zmíněné statky nevlastnil. Držel však panství v župě Tolna v jižních Uhrách, které mu ročně vynášelo 13 000 zlatých konvenční měny, a mohl se též vykázat nemalými zásluhami. V armádě sice sloužil (s delší přestávkou) jen 15 let (od září 1806 do června 1824), dosáhl ale hodnosti rytmistra I. třídy a po penzionování byl povýšen na majora *ad honores*. Zúčastnil se válek s Francií v letech 1809, 1814 a 1815 a byl raněn. Roku 1817 mu byla udělena hodnost c. k. komoří a za zásluhy ve vojenské oblasti i na poli dobročinnosti byl 24. června 1857 vyznamenán rytířským křížem Leopoldova řádu. Protože jeho prosbu

Též viz žádost Josepha Fiatha von Eörményes z 12. srpna 1857 a přednesení ministra Bacha ze 13. listopadu 1857 (schválené 20. listopadu 1857). Titul mu byl udělen listinou z 8. března 1858. AVA, Adelsarchiv, Joseph Fiath von Eörményes, Freiherrnstand 1858.

34 Cit. dle Memorandum ministra vnitra Bacha císaři z 5. listopadu 1858 (schválení 14. listopadu 1858). O udělení rakouského stavu sv. pánů požádal 28. srpna 1858. Titul získal diplomem ze 7. února 1859. AVA, Adelsarchiv, Anton von Banhidy, Freiherrnstand 1859.

35 AVA, Adelsarchiv, Nikolaus Jeszenszky von Gross-Jeszen, Freiherrnstand 1860.

36 K rodině např. NOVÁK. *Rodové erby II*. Martin 1986, s. 63-68.

37 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA), Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten (KK), 762/1859. Tamtéž i citace.

doporučilo jak Vrchní armádní velitelství, tak úřady politické správy a neboť byl Jeszenszky znám svou loajalitou vůči monarchii, bylo udělení rakouského baronátu doporučeno.

Nobilitace ale představovala jednu věc, povyšovací taxy druhou. Přestože o tuto milost Jeszenszky nežádal, považoval ministr Bach za nutné zmínit, že by měl platit nejen poplatek za baronát 3150 zlatých, ale i tzv. *Saltustaxe* za přeskocení rytířský stav ve výši 1575 zlatých. Zdůraznil ale, že má „jako rytíř Leopoldova řádu nárok na bezplatné povýšení do rytířského stavu“, a navrhl, aby platil jen taxu za titul svobodného pána. František Josef memorandum schválil 9. března 1859.³⁸ Rakouský stav svobodných pánů byl Jeszenszkému udělen listinou ze 13. února 1860, ale protože zemřel bezdětný, vyhasla tato baronská větev hned v první generaci.

* * *

Vzhledem ke stále častější mobilitě obyvatelstva ve druhé polovině 19. století i faktu, že navzdory rakousko-uherskému dualismu Vídeň nechávala jako společenské i podnikatelské centrum Budapešť daleko za sebou, se do císařské metropole (ale i jiných částí Předlitavska) přestěhovala řada osob z Uher, mezi nimi i šlechtici. Někteří zde žili jako cizinci a domovské právo měli nadále v Zalitavsku, další požádali o rakouské občanství a v této souvislosti často také o potvrzení uherského šlechtického titulu. Mnozí příslušníci uherské nižší šlechty přitom usilovali o přiznání rakouského rytířského stavu, který je ve společenské (a ceremoniální) oblasti posouval o stupínek výše než prosté šlechtictví, které jim bylo v Rakousku automaticky přiznáváno.

Protože se podobné žádosti množily, vypracovalo 30. května 1894 c. k. Ministerstvo vnitra k této otázce interní memorandum.³⁹ Konstatovalo, že ve šlechtickém archivu nelze dohledat žádný panovnický výnos, který by uherské šlechtictví kladl na roveň rakouskému rytířskému stavu. Z dokumentů naopak vyplývá, že „uherský šlechtický stav je v rakouských provinciích chápán jako prosté šlechtictví“. Proto také zemská vláda v Linci již roku 1825 nařídila, že uherský šlechtic smí v ostatních zemích říše (respektive v Horních Rakousích) užívat jen predikát von (stejně jako prostí šlechtici), nikoli *Ritter von*. A ze stejného důvodu byly zamítnuty (výše zmíněné) žádosti uherských šlechticů bratrů Lackenbacherů a Josefa von Wachtler o rytířský stav a obyvatelské právo. Ve Wachtlerově případě byla zvlášť vyzdvížena věta zanesená do spisu po odmítnutí jeho prosby roku 1842: „Uherským šlechticům nepřísluší v ostatních provinciích Rakouského císařství žádná větší práva, protože jsou pokládáni za cizince.“

Jako precedentní přitom byly zmíněny jak výše uvedené případy, tak pozdější kauza v Salcburku usazeného c. k. rytmistra Raimunda Káána de Albestz roku

38 Cit. dle AVA, Adelsarchiv, Nikolaus Jeszenszky von Gross-Jeszen, Freiherrnstand 1860.

39 AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), Interní spis c. k. Ministerstva vnitra z 30. května 1894. Zde i následující citace. Podtržená část byla zdůrazněna pisatelem spisu.

1860, kterému bylo užívání rytířského titulu zakázáno s tím, že „*držitel prostého uherského šlechtictví není oprávněn užívat rakouský rytířský stav*“. Zcela jasně tato situace vyplývá z případu archiváře a knihovníka olomouckého arcibiskupství Eduarda von Mayer, který požádal o povolení užívat rakouský rytířský titul na základě svého uherského šlechtictví. Ministerstvo vnitra ale jeho nárok zamítlo s tím, že „*uhersští šlechtici nemají zákonný nárok na rytířský stav*“, ale musí žádat o jeho udělení ex novo. Mayerovi byl udělen až po podání žádosti (spolu s predikátem *von Ahrdorff*) nejvyšším rozhodnutím z 22. května 1874.⁴⁰

Musíme zároveň zdůraznit, že tyto problémy se uherských šlechticů týkaly pouze v případě, že se usadili v jiných zemích monarchie a měli zájem o další nobilitaci. Případy Jeszenszkého, Banhídyho a Fiatha jsou mimořádné. Od porážky uherské revoluce roku 1849 až do roku 1863 totiž nebyly uherské šlechtické tituly udílány, takže například zmíněný Nikolaus Jeszenszky o „domácí“ baronát žádat nemohl. Když ale o pět let později, 3. ledna 1865, získal tento titul jeho příbuzný, přisedící královského sedmipanského soudu János Jeszenszky (1793 – 1866), byla situace již odlišná. Uherský baronát navíc získal zdarma jako rytíř Řádu svatého Štěpána, který mu panovník udělil 23. října 1864 při příležitosti odchodu do výslužby.⁴¹

Problém uherské nižší šlechty je možné uzavřít přípisem Spojené dvorské kanceláře z roku 1839. Podle něj mohl každý uherský šlechtic „*žádat o uherský baronát, protože v Uhrách neexistuje rytířský stav. Což však neznamená, že uherské šlechtictví [...] je postaveno na roveň rakouskému rytířskému stavu*“.⁴²

* * *

Na rozdíl od šlechtictví českého, rakouského či haličského byla kontinuita uherských titulů nepřerušovaná a k jejich udílení docházelo až do roku 1918. Výjimku představovala jen léta neoabsolutismu. Po porážce uherské revoluce roku 1849 se totiž František Josef I. rozhodl uherskou šlechtickou obec začlenit do rakouské a přestal zdejší tituly udílet. Toto rozhodnutí dokonce přežilo i vyhlášení Říjnového diplomu (1860) a Únorové ústavy (1861) a bylo zrušeno až po velkém tlaku zástupců Uher roku 1863. Až do vyrovnání se ale uherské tituly udílely jen vzácně.⁴³

40 Diplom byl vydán 6. října 1875. AVA, Adelsarchiv, Eduard von Mayer, Ritterstand „von Ahrdorff“ unter Anerkennungs eines alten Adel, 1874–1875. Zde i citace.

41 MNL OL, D 189, 1865, Nr. 187. Jeszenszky de Nagy Jeszen. Erb, který János získal, se lišil od Nikolauseva. Zato byl téměř shodný se znakem, jenž při udělení uherského baronátu roku 1741 získal zmíněný Anton Jeszenszky (†1751). Husar držící šavli v horním poli kosmo děleného štítu byl ale nahrazen jezdcem v plné zbroji s mečem.

42 AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), Interní spis c. k. Ministerstva vnitra z 30. května 1894 s odkazem na spis č. 14877 z roku 1839.

43 V letech 1863 až 1866 bylo uděleno 13 uherských, ale 274 rakouských titulů. JÄGER-SUNSTENAU. Sozialgeschichtliche Statistik der Nobilitierungen in Ungarn. In *Bericht über den sechzehnten österreichischen Historikertag in Krems/Donau* (Veröffentlichungen des Verban-

K omezování počtu uherských nobilitací ale docházelo již od druhé poloviny 18. století. Marií Terezií roku 1757 zavedené systematizované šlechtictví pro důstojníky totiž počítalo jen s udílením prostého šlechtictví dědičných zemí, nikoli uherského, které mohl žadatel získat jen za mimořádné zásluhy a po prokázání vazby k této zemi.⁴⁴ Důvodů mohlo být několik. Kromě toho, že nepochybně existovala snaha po unifikaci alespoň části nové šlechty (a důstojníci představovali jeden z hlavních pilířů monarchie), představovalo toto nařízení, ač to může působit zvláště, hráz dalšímu nárůstu uherské gentry.

Osoby nobilitované v jiné části habsburské monarchie se totiž na uherském území netěšily šlechtickým výsadám, jež náležely výlučně šlechtě domácí. Mezi uherskou elitu se tedy v západní části říše nobilitovaní důstojníci mohli dostat jen po splnění jedné z následujících podmínek:⁴⁵

- získáním královské donace (panství) v Uhrách,
- jmenováním uherským zemským úředníkem,
- slavnostním přijetím (tzv. recepce) za uherského šlechtice na uherském sněmu.

Protože k udílení donací v této době ale docházelo jen velmi vzácně a druhá varianta v případě důstojníků téměř nepřipadala v úvahu, pronikali mezi uherskou šlechtu jen posledním způsobem. Recepce ovšem podléhala úhradě příslušných tax, které byly pro naprostou většinu důstojnického sboru a jejich potomky příliš vysoké.

Udílení šlechtictví dědičných zemí (později rakouského) proto v případě Uher představovalo podobný regulativ, jakým bylo v západní části monarchie udílení nejnižšího šlechtického stupně. V obou případech sice důstojníci náleželi mezi šlechtu, zatímco ale v Rakousku mezi šlechtu „regulérní“, domácí, v Uhrách bylo jejich postavení komplikováno ještě tím, že získali titul zahraniční. Uherská recepce titulu a nabytí indigenátu (stejně jako na západě říše povýšení do rytířského stavu a následný zisk obyvatelského práva) připadaly v úvahu až po zaplacení příslušných tax.

Tato původně ryze praktická záležitost zůstala kupodivu zachována i po roce 1848. Udílení rakouského šlechtictví uherským důstojníkům dokonce přežilo i vznik rakousko-uherského dualismu a bylo změněno až nejvyšším rozhodnutím Františka Josefa I. z 21. srpna 1894. Teprve od této doby získávali i důstojníci tituly podle svého občanství, což se týkalo i případných nositelů Řádu Marie Terezie.⁴⁶

des Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine). Bd. 25. Wien 1985, s. 582.

44 Srov. AVA, Adelsgeneralien, 616a Offiziere (1757–1841), spis 101/26 z roku 1811, nejvyšší rozhodnutí z 30. prosince 1810.

45 GÁBRIŠ, *Rytieri v republice*, s. 40. Recepce byly zrušeny § 17 zákona č. 50 z roku 1879.

46 Tamtéž. Také HHStA, KK, 3716/1894 (Předlitavsko), 3717/1894 (Zalitavsko). K udíle-

* * *

Pro civilní státní zaměstnance a ostatní obyvatelé Uher žádná podobná omezení neexistovala a šlechtické tituly jim byly udíleny jak z Uherské, tak ze Sedmihradské (do jejího zrušení roku 1782) dvorské kanceláře. Uherské šlechtické právo přitom bylo velmi podobné zvyklostem ostatních zemí monarchie, byť s dílčími odchylkami. Například udílení erbů nešlechticům bylo v Rakousku oficiálně zakázáno nejvyšším rozhodnutím ze 7. srpna 1820.⁴⁷ *De facto* měl ale zákaz platnost jen v západní části říše, protože v Uhrách bylo spolu s erbem vždy udíleno šlechtictví a zdejším nobilitačním diplomům se proto také říkalo *armáles* (z lat. *arma* = erb).⁴⁸

Zajímavé též bylo, že šlechtický titul v Uhrách mohli získávat výlučně muži, nikoli ženy. Ty jej nabývaly pouze prostřednictvím svých manželů či otců. V Rakousku však mohly být nobilitovány i osoby ženského pohlaví, a to buď na základě zásluh zesnulého manžela (vzácněji otce), nebo zásluh svých. Uhři však argumentovali tím, že šlechtictví musí být dědičné. A protože na další generace rodu mohlo přejít výlučně prostřednictvím mužů (ženy následovaly manželův stav), musely být logicky z práva na nobilitaci vyloučeny. Tohoto názoru se Uhersko drželo i za první světové války, kdy bylo povoleno udílení vojenského šlechtictví pozůstalým po padlých důstojnících. Zatímco v Rakousku tituly zcela běžně získávaly i bezdětné vdovy, v Uhrách mohlo dojít k udělení šlechtictví jen za podmínky, že důstojník zanechal mužské potomky. V takovém případě byl titul udělen všem jeho dětem, synům i dcerám, nikoli ale vdově, jež mohla šlechtický stav nabýt jen prostřednictvím svého manžela (a ten již nebyl naživu). Pokud ale důstojník po sobě zanechal pouze dcery, byla nobilitace zamítnuta.⁴⁹

Další rozdíl mezi rakouským a uherským šlechtickým právem představovalo pravidlo, podle kterého mohli uherské šlechtictví získávat výlučně uherští občané, nikoli cizinci. Zatímco rakouské tituly byly běžně udíleny i obyvatelům cizích států usazeným v monarchii (výjimečně osobám žijícím v zahraničí), v Uhrách něco takového možné nebylo. Zatímco vyznamenání mohl na doporučení uherské vlády získat kdokoli, udělení uherského šlechtictví bylo vázáno na zdejší občanství.⁵⁰ To se týkalo dokonce i rakouských občanů, kteří mohli

ní Řádu Marie Terezie a nobilitacím na jeho základě Réfi. Die Geburt eines privilegierten Offizierskorps. Soziale Mobilität durch Treue und Tapferkeit. In *Jahrbuch für Mitteleuropäische Studien*, 2016/2017, s. 311-333.

47 Nejvyšším rozhodnutím ze 7. 8. 1820. BINDER-KRIEGLSTEIN. *Österreichisches Adelsrecht*. Frankfurt am Main 2000 s. 134.

48 AVA, *Adelsgeneralien*, 595b Ungarn (8), Interní spis Spojené dvorské kanceláře s názvem *Abhandlung über den ungarischen Adel* z roku 1844.

49 Výjimku představuje případ pozůstalých po plk. Othmaru Muhrovi (1860–1914) a plk. Rezső Sekulliíci (1860–1917).

50 MÁRKUS. *Ungarisches Verwaltungsrecht*. Tübingen 1912, s. 12.

uherský titul získat pouze v případě, že získali domovské právo v Uhrách a tím i zdejší státní příslušnost.

Jasně tato skutečnost vyplývá z případu Marie Freundové, rozené von Szepesházy, vdovy po majorovi, která roku 1870 požádala o přenesení svého uherského titulu (respektive titulu svého otce) na své děti Alfreda a Gisellu, nebo o jejich povýšení do rakouského rytířského stavu. Zatímco udělení rakouského titulu bylo zamítnuto z důvodu nedostatečných zásluh, k přenesení uherského podle ministra a latere hraběte Festeticse nemohlo dojít, protože zesnulý manžel Marie Freundové neměl uherské, ale rakouské občanství, které po něm zdědily i jeho děti.⁵¹ Podobně když roku 1910 usiloval o uherský baronát moravský podnikatel Adolf von Kürschner (1844 – 1815), musel přijmout uherské státní občanství.⁵²

Také uherská titulatura byla mírně odlišná od titulatury zbylých korunních zemí, protože zde – jak jsme již zmínili – chyběl rytířský stav.

	<i>Rakousko</i>	<i>Uhersko</i>
VYŠŠÍ ŠLECHTA	kníže	kníže
	hrabě	hrabě
	svobodný pán	baron
NIŽŠÍ ŠLECHTA	rytíř	prosté
	prosté šlechtictví	šlechtictví

Přestože Uhry, samozřejmě, znaly pojem „rytíř“ (lat. *eques*, maď. *lovag*), nemohli zdejší šlechtici tento titul užívat. Ostatní byly udílány v Rakousku stejně jako v Uhrách, a to po celou existenci monarchie, ovšem s výjimkou titulu knížecího. Ten zde byl udělen, pokud nepočítáme kontroverzní nobilitaci Karla z Lichtenštejna (1569–1627) z roku 1608, jen dvakrát: v roce 1911 Tazsilu hraběti Festeticsovi de Tolna (1850–1933) a roku 1917 Eleméru hraběti Lónyayovi de Nagylónya et Vásárosnamény (1863–1946), manželovi bývalé rakousko-uherské korunní princezny Stefanie Belgické (1864–1945).⁵³

Celkem bylo v letech 1804 až 1918 v Uhrách nobilitováno 2803 osob. V průměru se jednalo o necelých 25 osob ročně, což byl přibližně stejný počet, jakým se v letech 1870 až 1918 mohlo vykázat Pruské království.⁵⁴ Celkový

51 Viz AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), spis č. 476/A. Též AVA, Adelsarchiv, Maria Freund, geborene von Szepeshazy, Gesuch um Übertragung des ungarischen Adels bzw. um österreichische Adellung, 1870.

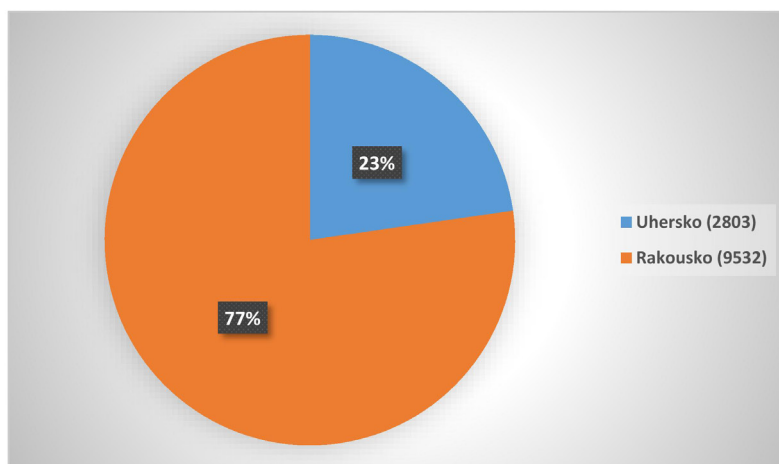
52 K jeho povýšení srov. ŽUPANIČ a FIALA. *Nobilitas Iudaeorum*. Praha 2017, s. 44.

53 ŽUPANIČ. Pálffyové – mezi hrabaty a knížaty. In HUPKO, ed. *Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov*. Časť 2018, s. 192-209.

54 Zde bylo v těchto letech uděleno 1315 titulů, z čehož 1094 (83 %) připadalo na prosté šle-

počet nobilitací v podunajské monarchii byl ale ve skutečnosti několikanásobně vyšší. Z pravomoci rakouského císaře⁵⁵ bylo totiž v téže době uděleno dalších 9532 titulů. To znamenalo, že v éře Rakouského císařství došlo v celé říši k 12 335 nobilitacím, tedy více než 108 za rok, což je opravdu vysoké číslo.⁵⁶ Zastoupení čistě uherských titulů v rámci monarchie bylo přibližně čtvrtinové, jak ukazuje i následující graf.⁵⁷

Uherské a rakouské tituly udělené v letech 1804 až 1918

s. 759-761.

- 55 Od vyhlášení Rakouského císařství byly *de facto* udíleny rakouské tituly, ovšem v titulárním a právním smyslu lze o rakouské šlechtě jednoznačně mluvit až po vydání císařského nařízení z roku 1810, jež oficiálně zavedlo šlechtickou titulaturu Rakouského císařství. BRŇOVJÁK, *Šlechticem z moci úřední*, s. 99.
- 56 Viz JÄGER-SUNSTENAU, *Sozialgeschichtliche Statistik*. Jde zřejmě ještě o podhodnocený odhad. S ohledem na autorův výzkum v Rakouském státním archivu bylo rakouských nobilitací nejméně o několik desítek více.
- 57 Tyto informace (a následně grafy) vychází z téže studie. Období let 1849 až 1862 není zachyceno, protože k udílení uherských titulů nedocházelo. V této práci se nachází několik nejasností a omylů (např. na s. 582 k roku 1867 autor uvádí ve dvou sousedících grafech chybné součty). Proto bylo pro komparaci s rakouskými nobilitacemi použito několika zdrojů. Vychází se zejména z jiné Jäger-Sunstenauovy práce *Statistik der Nobilitierungen in Österreich*, protože počty rakouských povýšení jsou ve studii *Sozialgeschichtliche Statistik* z nevysvětlených důvodů odlišné, obvykle nižší. Ani tato práce není zcela přesná, a tak byl zejména počet uděleného prostého šlechtictví doplněn ze soupisu nobilitovaných důstojníků z let 1757 až 1831 (*Verzeichniß über diese in dem Jahre 1757 bis inclusive 1831 stattgefundenen Adelsverleihungen an k. k. Militär Offiziere, welche eine 30jährige Dienstleistung zurückgelegt haben*, in: AVA, Adelsgeneralien, 585a Adelsmaterialien: Zentralstellen (3) 1830–1861) a udílení šlechtictví z let 1914 až 1916 revidováno na základě poznatků A. Kerschbaumera (*Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Joseph I.* Graz 2017; *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl.* Graz 2022).

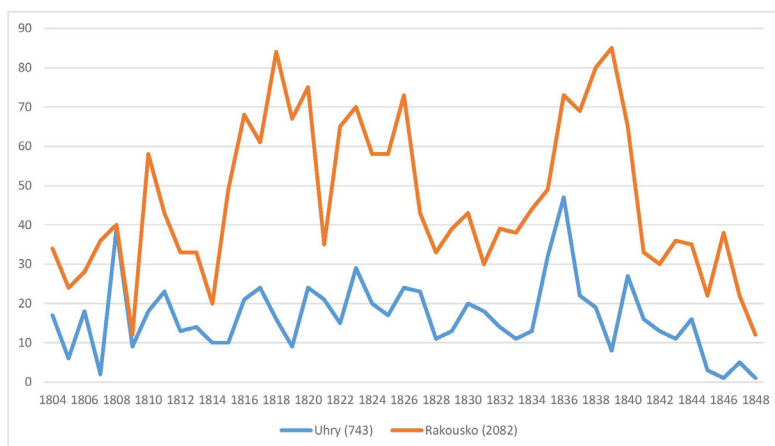
Výrazně nižší počty uherských nobilitací byly způsobeny dvěma faktory:

- Teprve od roku 1894 měli důstojníci s uherským občanstvím nárok na uherské šlechtictví, do té doby jim byly udílány jen tituly rakouské.
- V letech 1848 až 1884 byly stovky obyvatel Uher vyznamenány některým z řádů s nobilitačním paragrafem. S výjimkou vzácně udíleného Řádu svatého Štěpána statuta ostatních dvou, Leopoldova řádu a Řádu železné koruny, umožňovala požádat jen o rakouský rytířský stav nebo stav svobodných pánů.

Existence vojenského a řádového šlechtictví se logicky odrazila zejména na povyšování mezi nižší šlechtu a svobodné pány (barony), jak ukazují i následující grafy. V případě hraběcího stavu byla situace vyrovnanější. Pro lepší přehlednost je udílení každého titulu rozděleno do dvou časových úseků – do roku 1848 a v letech 1863 až 1918.⁵⁸

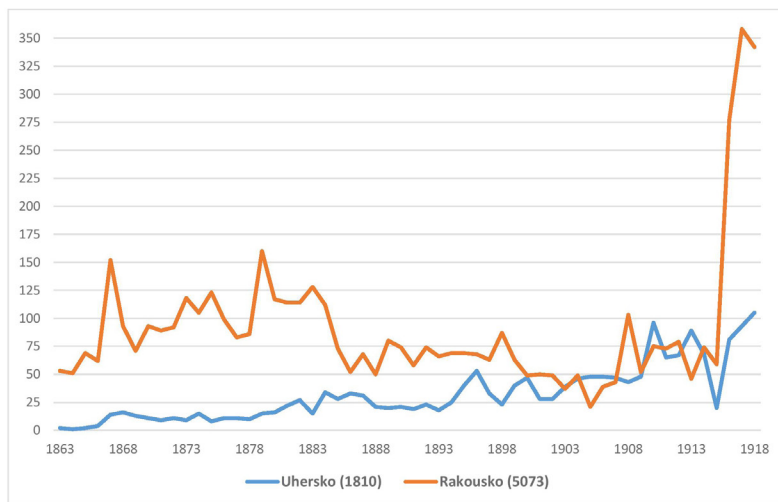
* * *

Povyšování do řad nižší šlechty 1804 až 1848

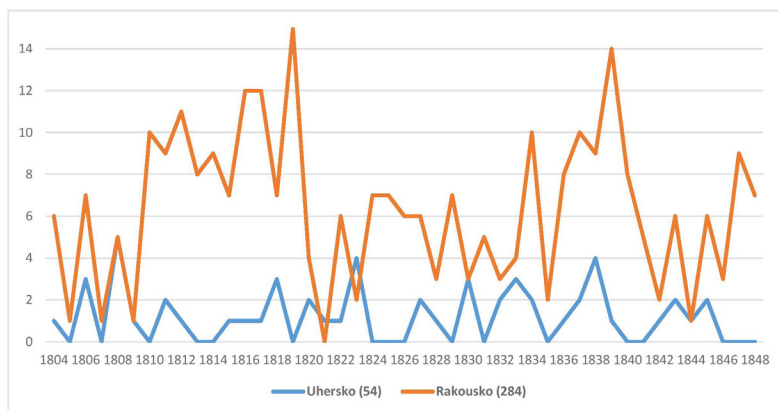
58 V Uhrách udílení šlechtického stavu, v Rakousku šlechtického a rytířského stavu. V závorce jsou uvedeny počty nobilitací.

1863 až 1918

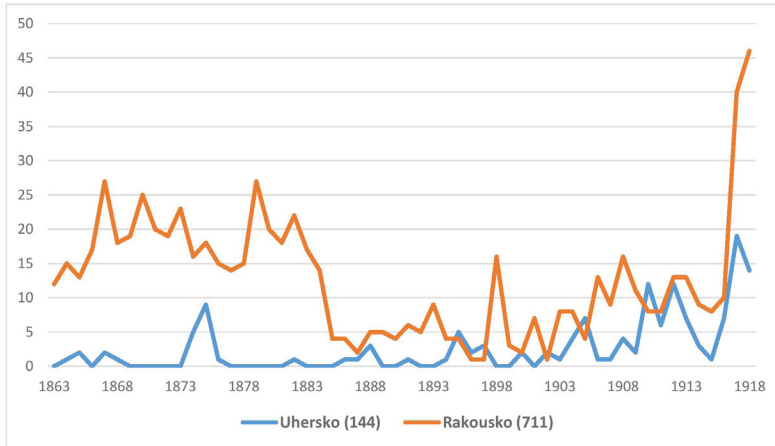

Udílání baronátu (Uhersko) a titulu svobodných pánů (Rakousko)

1804 až 1848

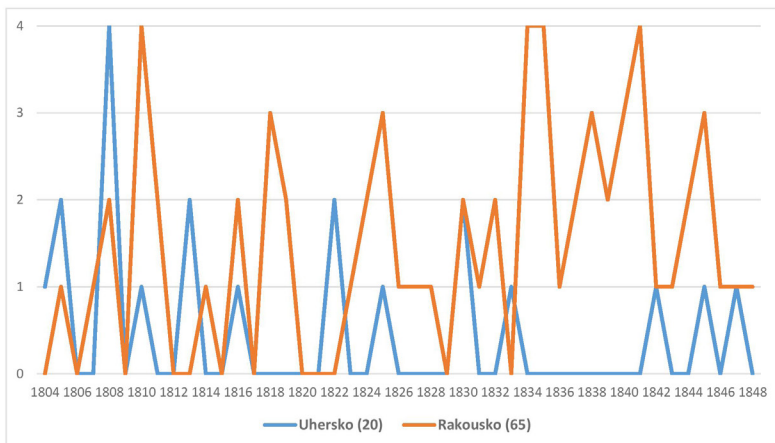

1863 až 1918

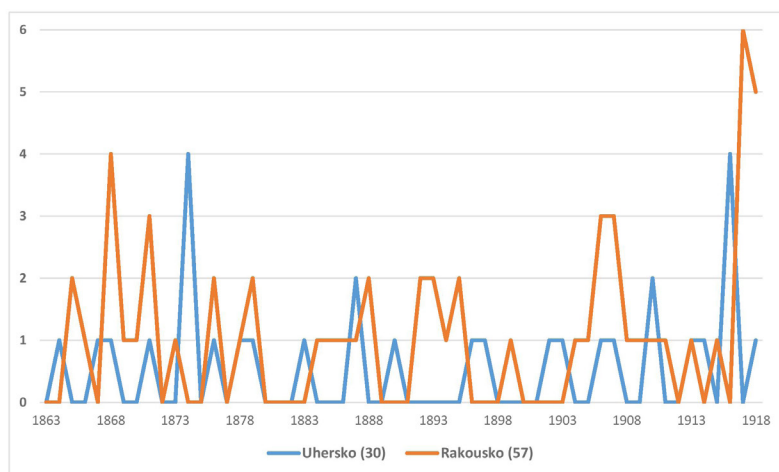

Udílání hraběcího titulu

1804 až 1848

1863 až 1918

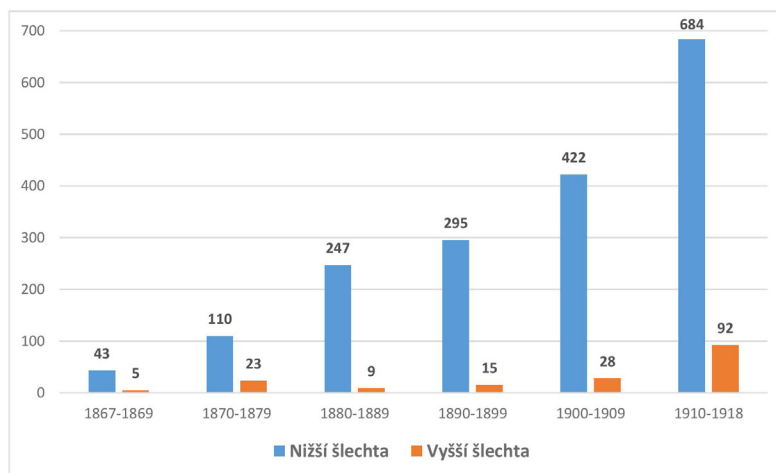
Z grafů vyplývá, že i když rakouských titulů bylo vždy uděleno více než uherských, opravdu výrazně byl počet rakouských nobilitací výrazně vyšší jen ve dvou obdobích – na sklonku napoleonských válek a bezprostředně po nich, kdy byli nobilitováni zejména zasloužilí důstojníci, a pak ve „zlaté době“ řádového šlechtictví od 60. do 80. let 19. století. Ze vzorce se vymyká pouze povyšování do hraběcího stavu, které bylo v obou částech říše výjimečné a jež víceméně po celou existenci monarchie odpovídalo podílu obyvatel v uherských a neuherských zemích.

Nobilitace v zemích svatého Štěpána jsou specifické ještě z jednoho hlediska: nízkým podílem povýšení do řad vyšší šlechty. Protože byla uherská nižší šlechta jednotná a nedělila se jako v Rakousku na prostou šlechtu a rytíře, neexistovala zde stratifikace, kterou můžeme (alespoň u státních úředníků) vysledovat v západní části monarchie: prosté šlechtictví pro V. hodnostní třídu a rytířský stav pro IV. třídu. Díky tomu byla linie oddělující šlechtice od baronů v Uhrách mnohem ostřejší.

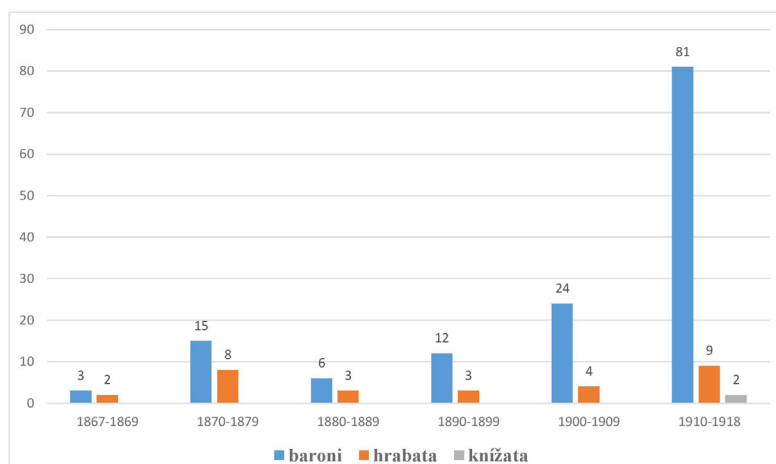
Rozdělení uherských nobilitací do řad nižší a vyšší šlechty (1867 až 1918)

Poměr udělených vyšších titulů pak byl dlouhá desetiletí podobný a v případě baronů a hrabat se pohyboval v rozmezí tři ku dvěma či dva ku jedné. Ke změně došlo až v devadesátých letech, kdy bylo baronátů uděleno čtyřikrát více než hraběcích titulů a rozdíl se stále zvyšoval. V první dekádě 20. století bylo baron-

ských titulů uděleno šestkrát víc, ve druhé pak dokonce devětkrát. Pouze knížecí titul zůstal zcela výjimečným oceněním.⁵⁹

Udílání vyšších titulů v Uhersku (1867 až 1918)

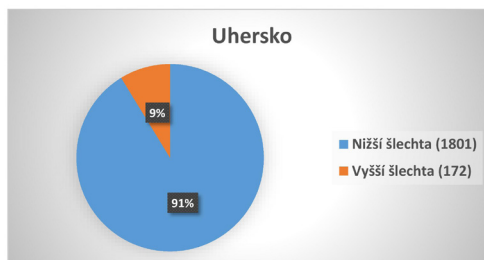

Povyšování do řad vyšší šlechty bylo v Zalitavsku mnohem vzácnější než v Předlitavsku. Zatímco podíl povýšení mezi vyšší šlechtu na západě monarchie

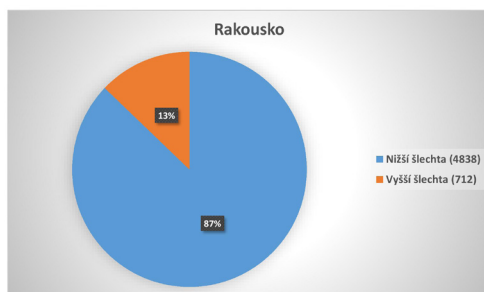
59 Mezi uherské knížecí nobilitace (Festetics 1911 a Lónyay 1917) není započtena uherská konfirmace tohoto titulu rodu Batthyány-Strattmann z roku 1915 (MNL OL, LR 73, fol. 254-256). Batthyányové totiž získali říšský knížecí stav již roku 1764.

dosahoval i po zrušení řádového šlechtictví, které situaci zkreslovalo, přibližně třináct procent, na východě dosáhlo maximálně devíti procent.

Udílění nižšího a vyššího šlechtictví v letech 1867 až 1918⁶⁰

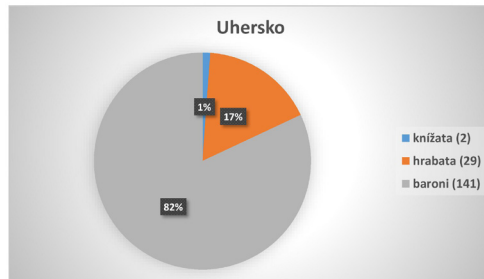

Ale také procentuálně byl baronát v Rakousku udílen mnohem častěji než v Uhrách. Šlo opět o důsledek existence systematizovaného šlechtictví, kdy nejvyšší třídy Leopoldova řádu a Řádu železné koruny až do roku 1884 zakládaly nárok na titul svobodného pána, a také faktu, že na základě uherského Řádu sv. Štěpána bylo možné žádat nejen o uherský, ale také o rakouský baronát. Naopak častější (opět procentuálně, nikoli v absolutních číslech) bylo v Uhrách udílení hraběcího stavu.

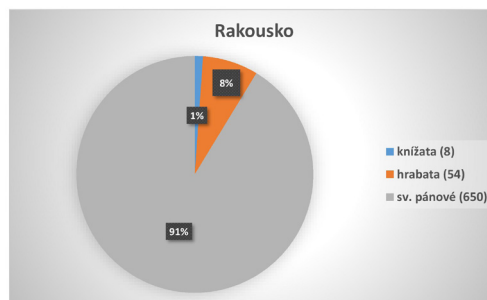

⁶⁰ Čísla u jednotlivých titulů (stavů) označují počty nobilitovaných.

Udílení vyššího šlechtictví v letech 1867 až 1918 (podle titulů)

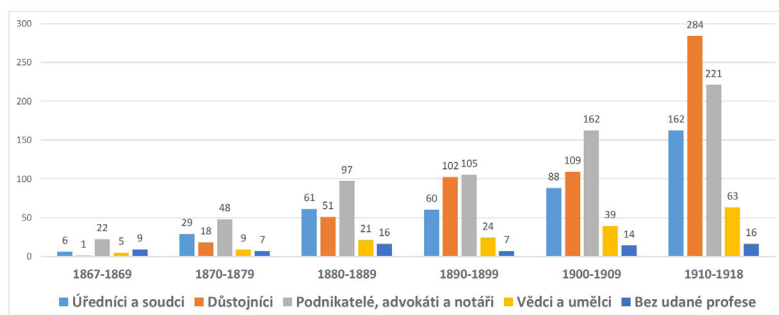
Titulární vzestup většiny šlechticů se v Uhrách tedy obvykle zastavil na nejnižším stupni. Důvod není znám, protože výzkum uherských nobilitačních spisů 19. a 20. století nepokročil tak daleko jako v případě rakouských.⁶¹ Ovšem již při zběžném pohledu zaujme pronikavý rozdíl v sociálním složení novošlechticů na západě a východě monarchie. Zatímco v Rakousku dominovali důstojníci a úředníci, v Uhrách stáli řadu desetiletí na prvním místě podnikatelé, advokáti a notáři, které důstojníci přečíslili až po roce 1910. Vysoký byl v Zalitavsku i podíl nobilitovaných z řad vědců a umělců, který ale přibližně odpovídal zastoupení reprezentantů této kategorie v Předlitavsku. Sledujeme-li celé období let 1867 až 1918, bylo zastoupení jednotlivých profesí mnohem vyrovnanější než v Rakousku.⁶²

61 Nejnovější trendy výzkumu zastupuje zejména Dániel Ballabás (BALLABÁS. Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. In *Századok*, 2011, roč. 144, č. 5, s. 1215-1244); BALLABÁS. Uhorská šľachta po roku 1848. In BORBÉLY a KÓNYOVÁ, ed. *Historia nostra. Sociálno historické štúdie zo spoločnej slovensko-maďarskej minulosti*. Prešov 2015, s. 47-63; BALLABÁS. A magyar zászlósúrak archontológiája 1848–1918. In BALOGH a PAP, ed. *Nemesi a polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Eger 2016, s. 143-168.

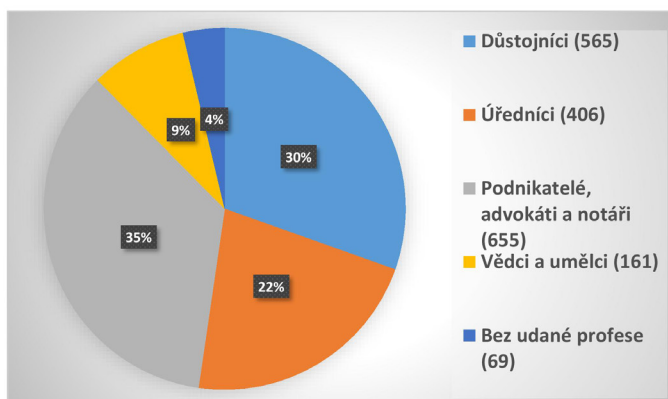
62 Ba dokonce bylo vyrovnanější než v Prusku. Srov. STEIN. *Der preußische Geldadel. Dissertation an der Universität Hamburg*. Hamburg 1982, s. 11-14, 23-38 a 401. Následující dva grafy zpracovány výlučně na základě studie JÄGER-SUNSTENAU, *Sozialgeschichtliche Statistik* a převzaty z práce ŽUPANIČ. Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie po roce 1848. In *Český časopis historický*, 2019, roč. 117, č. 3, s. 574.

Uherské nobilitace v letech 1867 až 1918 (podle dekád a profesí)

Pokud se podíváme jen na jednotlivé profese, vypadala situace následovně.

Uherské nobilitace v letech 1867 – 1918 (podle profese)

Na základě rozboru sociálního profilu uherských novošlechticů v jednotlivých dekádách a komparace nobilitační politiky jednotlivých částí monarchie můžeme tvrdit,⁶³ že tento stav byl důsledkem několika faktorů. Především bylo uherským důstojníkům do roku 1894 udíleno převážně rakouské šlechtictví a totéž platilo do roku 1884 pro velkou část uherských královských úředníků, kteří bývali obvykle nobilitováni na základě Řádu železné koruny, vzácněji Leopoldova řádu. Nižší zastoupení obou těchto profesí mezi uherskými novošlechtici

63 Zde autor vychází jak z práce H. Jäger-Sunstenaua (*Sozialgeschichtliche Statistik*), tak zejména ze studia nobilitačních spisů uložených v MNL OL, K 20 a K 21 (prezidiální a všeobecné spisy uherského Ministerstva a latere).

ci ale mohlo způsobit i to, že jak v armádě (společně i v uherském honvédu), tak v civilní státní službě nacházeli tradičně uplatnění příslušníci zdejší nižší šlechty. Ti samozřejmě již o šlechtictví neusilovali a jen malá část z nich se vypracovala tak vysoko, aby mohla dosáhnout na baronát. Ale i v případě povýšení mezi vyšší šlechtu platilo, že většina uherských baronů získala své tituly v letech 1848 až 1884 v Rakousku po nabytí některého z „privilegovaných“ řádů.

Není tak překvapivé, že nejpočetněji byli mezi uherskými novošlechtici zastoupeni zástupci vyšší a vyšší střední třídy z řad podnikatelů a právníků, většinou advokátů a notářů. Tito jedinci se obvykle profilovali nacionálně maďarsky a podporovali unifikační politiku budapešťské vlády. Někteří dokonce raději po udělení privilegovaného řádu volili povýšení do uherského šlechtického stavu před rakouským rytířským titulem.⁶⁴

Nobilitace na základě řádů představovaly v letech 1848 až 1884 nejčastější způsob nabytí titulu. Problém byl ovšem v tom, že statuta Řádu železné koruny a Leopoldova řádu, které byly udíleny nejvíce, počítaly jen s nabytím rakouského šlechtictví.⁶⁵ Výslovně to sice bylo řečeno pouze u Leopoldova řádu, ovšem vzhledem k tomu, že statuta Řádu železné koruny hovořila o udílení titulu svobodného pána (v Uhrách by muselo jít o baronát) a rytířského titulu, bylo logické, že udílené šlechtictví muselo být rakouské. Pouze v případě Řádu sv. Štěpána byla situace nejasná, protože jeho nositelé podle statut mohli „na základě panovnického uvážení získat hraběcí titul. Baronát jim však bude, pokud o to písemně požádají, udělen bez taxy“.⁶⁶ V praxi byl tento výnos interpretován tak, že pokud o titul nositel řádu zažádal (muselo se jednat o baronát, hraběcí si nárokovat nemohl), záleželo zcela na jeho rozhodnutí, na kterou kancelář či ministerstvo bude prosbu adresovat. Zajímavé přitom bylo, že občas i osoby uherského původu a v Uhrách sídlící žádali o tituly rakouské.⁶⁷

V případě ostatních dvou řádů byla ale situace složitější. Jak vyplývá z případu hornouherského dřevařského velkopodnikatele Leopolda (Lipóta) Poppera (1822 – 1886), bylo možné, aby vyznamenaní žádali i o uherský titul. Popper sice měl jako rytíř Řádu železné koruny III. třídy (od 29. ledna 1869) nárok

64 Srov. níže případ Leopolda Poppera.

65 § 23 Leopoldova řádu a § XXI. Řádu železné koruny.

66 Kapitola 17. Statut Řádu sv. Štěpána. Ne zcela přesně stanoví interpretuje D. Márkus, podle kterého mohli o hraběcí stav žádat komandéři tohoto řádu a o baronát nositelé malého (rytířského) kříže. MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 13.

67 Rakouský stav sv. pánů získal např. roku 1849 dvorní rada Carl von Csillich (tehdy se ale uherské tituly neudílely). Jiná situace ale vládla v roce 1870, kdy rakouský stav sv. pánů získal přešpurský rodák a vyslanec v Lisabonu Albin rytíř von Vetsera či o deset let později, když stejný titul získal polní podmaršálek Josef von Török, který se narodil v uherské obci Vertes. Uherský baronát byl např. udělen roku 1840 Sebastianu Gervayovi či roku 1865 bývalému přisedlímu královského sedmipanského soudu Jánosi Jeszenszkému.

na rakouský rytířský stav, coby uherský patriot ale požádal o uherské šlechtictví. Zatímco v případě rakouské nobilitace by postačovalo zaslání žádosti na c. k. Ministerstvo vnitra a úhrada poplatku za zhotovení diplomu, proces udělení uherského titulu byl mnohem složitější. Nešlo totiž o systematizované šlechtictví, ale klasickou nobilitaci vázanou na panovnické svolení. Popper proto musel zaslat žádost uherské vládě, která ji prodiskutovala a po vyjádření souhlasu vypracovala zvláštní memorandum pro Františka Josefa I. Tento dokument byl 7. září 1869 zaslán uherskému ministru a latere ve Vídni, který jej následně předal panovníkově kabinetní kanceláři. Král návrh schválil již 23. září, ale byrokratické obtíže spojené s udělením titulu Poppera po zisku Řádu železné koruny II. třídy roku 1882 vedly k tomu, že raději požádal o rakouský titul svobodného pána, který mu byl udělen obratem.⁶⁸

Jednání Leopolda Poppera sice nebylo úplně výjimečné, rozhodně však vzácné. Jistou zajímavostí je, že si někteří obyvatelé (občané) Uher, kteří měli nárok na základě rakouského řádu na rytířský stav, ale nakonec získali uherské šlechtictví, vyžádali erb se dvěma přílbami. Šlo o distinktivní prvek rakouské heraldiky odlišující rytíře od prostých šlechticů (ti měli nárok jen na jednu přílbu) a v Uhrách v případě nižší šlechty o věc mimořádně neobvyklou.⁶⁹

Tato situace samozřejmě Uhersku nevyhovovala, protože narušovala jeho suverenitu. Musíme proto předpokládat, že zrušení nobilitačních paragrafů z 18. července 1884 nebylo jen důsledkem snahy o reformu šlechtické politiky říše a snížení počtu udílených titulů, ale také vstřícným krokem vůči Budapešti.

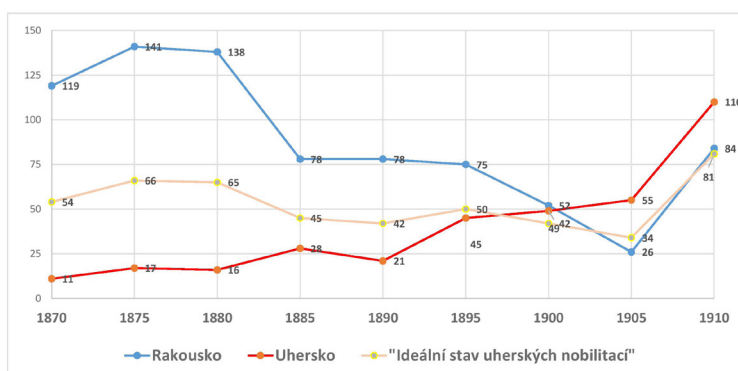
Zatímco v Předlitavsku v důsledku zrušení nobilitačních paragrafů počet novošlechticů od poloviny 80. let klesal, v Zalitavsku naopak narůstal, a to do té míry, že zde bylo od počátku 20. století šlechtických titulů uděleno více než v západní části monarchie. Nejlépe situaci vystihuje následující graf se třemi liniemi, který zachycuje vývoj v pětiletých cyklech během let 1870 až 1910. První zachycuje nobilitace rakouské, druhé uherské a třetí pak uherský „ideální stav“ – tedy počet šlechtických titulů, které měly být v Zalitavsku uděleny s přihlédnutím k počtu zdejších obyvatel a titulům uděleným v Předlitavsku.

68 O rakouský stav sv. pánů požádal 10. prosince 1882 a titul mu byl udělen listinou z 16. prosince 1882. Udělené erby byly téměř stejné. Po udělení titulu svobodného pána držel lev v pravém klenotu uherskou vlajku a do znaku byli též přidáni štítonoši. MNL, K 21, Nr. 7021 Popper de Podhrágy; AVA, Adelsarchiv, Leopold Popper von Podhrágy, Freiherrnstand 1882.

69 Kromě Poppera můžeme zmínit např. sekčního radu uherského Ministerstva vnitra Adolfa Hollána de Kislöd (1887), královského radu a vrchního ředitele pomocných úřadů uherského Ministerstva vnitra Petera Enyváryho de Ozmánbük (uherské šlechtictví 1892) či sekčního radu uherského ministerstva a latere Károlyho Hiersche de Hiregh (1895). Viz MNL, K 21, Nr. 876 Enyváry de Ozmánbük; tamtéž, Nr. 5551 Hiersch de Hiregh; tamtéž, Nr. 1016 Hollán de Kislöd.

Ideální linie se se skutečnou setkala až ve druhé polovině 90. let, ale od této doby počet uherských povýšení rychle narůstal. V roce 1910 pak převýšil „ideální stav“ o plnou čtvrtinu. I z tohoto faktu můžeme vyvodit, že zisk šlechtictví byl v Uhrách méně komplikovaný než v Rakousku.⁷⁰ Šlo zřejmě o obecně známou skutečnost, kvůli které zejména bohatí podnikatelé přijímali uherské občanství. V literární rovině tento stav zachytil i slavný spisovatel první poloviny 20. století Joseph Roth.⁷¹

Srovnání počtu rakouských a uherských nobilitací (1870 až 1910)

Šlechtická problematika uherskou vládu zaměstnávala dlouhodobě a byla důvodem řady jednání s rakouskou stranou. Již nedlouho po vyrovnání, 20. května 1869, bylo konstatováno, že veškeré návrhy na nobilitace a udílení vyznamenání uherským státním příslušníkům „nemohou být panovníkovi přeloženy ke schválení dříve, než s nimi uherská vláda vysloví alespoň předběžný souhlas“.⁷²

O dva roky později již byly požadavky Uher radikálnější. Dne 9. října 1872 zaslal uherský ministr a latere baron Wenkheim list c. k. ministerskému předsedovi Adolfu knížeti Auerspergovi. V něm konstatoval, že podle smlouvy mezi Předlitavskem a Zalitavskem z května 1869 má uherská vláda při vyzname-

70 Roku 1910 žilo v Předlitavsku 28 571 934 obyvatel, zatímco v Zalitavsku 20 886 487. Graf vychází ze studií H. Jäger-Sunstenaua a byl (v nepřesné podobě) otištěn již v práci ŽUPANIČ a FIALA, *Nobilitas Iudaeorum*, s. 43.

71 ROTH, *Pochod Radeckého*. Praha 2012, s. 95.

72 Cit. dle AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8) interní spis c. k. Ministerstva vnitra č. 315/A a 333/A z roku 1869. Spis nenese datum, to je zmíněno až v následném dokumentu z roku 1872.

návání svých státních příslušníků stejná práva, jakým se těší vláda předlitavská, ale pokud má zájem ocenit občany druhé poloviny říše, je povinna požádat o souhlas předlitavskou vládu. Rakouská strana však podle něj tuto dohodu porušovala. Upozornil přitom na případ vysokého úředníka soudní správy Ladislause Basila Poppa (1819–1875). Ten byl při příležitosti svého povýšení do úřadu senátního prezidenta uherského Nejvyššího soudního dvora vyznamenán Řádem železné koruny II. třídy, na jehož základě požádal 19. května 1872 o udělení rakouského stavu svobodných pánů (získal jej 7. července téhož roku). I když se jednalo o uherského občana, byl návrh ocenění podán rakouskou vládou a oznámení nobilitace v listu *Wiener Zeitung* zařídilo předlitavské Ministerstvo vnitra.⁷³ Podle Wenkheima tomu ale mělo předcházet jednání mezi rakouskou a uherskou stranou, nebo alespoň si Vídeň měla vyžádat dobrozdání uherské vlády, protože Popp nebyl rakouským ani společným, ale uherským úředníkem. Proto důrazně požádal rakouskou stranu, aby v budoucnu vyznamenávání uherských státních příslušníků konzultovala s uherskou vládou (případně alespoň s uherským ministrem a latere) a aby k podobným krokům docházelo jen na základě reciprocity.⁷⁴

Protest se ale týkal jen návrhů na udělení řádů a šlechtických titulů, nikoli nobilitací realizovaných na základě řádových statut. Pokud některý z uherských občanů již rakouský řád získal a nárokoval si na jeho základě rakouský šlechtický titul, byla situace odlišná. To ostatně konstatoval Béla Wenkheim již 3. listopadu 1871 v listu pro kancelář Řádu železné koruny. Ta se jej totiž o dva dny dříve otázala, zda uherská strana nemá námitky proti nobilitaci Filipa rytíře Scheye von Koromla, který 16. května 1871 získal II. třídu tohoto řádu a nyní žádal o rakouský baronát. Wenkheim následně kanceláři oznámil, že vůči takovým záležitostem „nemůže být z jeho strany vznesena žádná námitka“.⁷⁵ Jak bylo zmíněno výše, byl totiž s udělením tohoto řádu spojen výlučně nárok na rakouský titul.

Kompetenční záležitosti byly definitivně vyřešeny až po roce 1894, kdy došlo k rozdělení systematizovaného šlechtictví důstojníků na rakouské a uherské. Celou otázku následně shrnul spis, který nechal roku 1895 pro interní potřebu předlitavské vlády vypracovat ministerský předseda hrabě Badeni.⁷⁶ Ve věci udělení šlechtictví a vyznamenání byla situace následující:

73 *Wiener Zeitung*, 6. října 1872, s. 1.

74 AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), Opis nóty ministra Wenkheima z 9. října 1872. Interní spis c. k. Ministerstva vnitra č. 775/1872. Viz též AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Kt. 1136 (1873), Interní spis prezidia c. k. Ministerstva vnitra č. 2917 z roku 1873.

75 AVA, Adelsgeneralien, 593a Normalien (7) (1867–1929), Interní spis c. k. Ministerstva vnitra č. 268 z roku 1871.

76 Rozhodnutí ministerské rady z 5. října 1895. Jde o opis spisu c. k. Ministerstva vnitra č. 396

- Výnosem z 24. ledna 1868 náležely návrhy na vyznamenání za zásluhy o země Koruny svatoštěpánské do kompetence uherské vlády.
- Dne 17. února 1869 bylo přijato ujednání mezi společnými ministerstvy a vládami obou částí říše.⁷⁷ Ač to nebylo ve spise výslovně uvedeno, týkalo se státních zaměstnanců s uherským občanstvím působících na společných (říšských) ministerstvech. Jejich vyznamenávání dosud bylo v kompetenci společných ministrů, ovšem od tohoto data mohli být za zásluhy získané výslovně o Uherské království navrženi na ocenění i uherskou vládou. Ta se v takovém případě měla obrátit na prezídium předlitavské ministerské rady, zda proti tomu nic nenamítá. (Tento sice může vypadat nelogicky, musíme však předpokládat, že tito jedinci bydleli ve Vídni a o jejich životě a řádném chování nemusely mít uherské úřady dostatek informací.) Pokud rakouská strana protest nevznesla, měla uherská vláda právo předložit návrh vyznamenání bez toho, aby si od Předlitavska vyžádala další souhlas.
- Dne 22. září 1869 bylo dále ustanoveno, že vyznamenávání civilních osob je výlučně v kompetenci příslušného rakouského či uherského resortního ministra. Tím se rozuměla osoba, která byla kompetentní pro oceňování příslušných zásluh (např. návrhy na vyznamenávání podnikatelů obvykle podával ministr obchodu či financí, vědců a umělců ministr kultu a vzdělávání atd.). Výjimku představoval říšský ministr války, který i po tomto datu směl podávat návrhy na vyznamenávání civilních osob v případě, že získají zásluhy na poli vojenství. Neměl ale vypracovávat samotný návrh, pouze zaslat doporučení příslušné (rakouské či uherské) ministerské radě, jež zhotovením přednesení pro panovníka pověřila ministra zeměbrany.
- Dalším symbolickým, ovšem významným oslabením společných institucí byl výnos z 16. ledna 1893, který se tentokrát týkal c. a k. Ministerstva zahraničních věcí a císařského domu. To mělo dosud právo samo podávat návrhy na vyznamenání občanů monarchie usazených v zahraničí. Po tomto datu ovšem i tato výsada přešla na rakouskou či uherskou vládu a úloha Ministerstva zahraničí se omezila jen na dodání podrobných informací o těchto osobách, které zajišťovala prostřednictvím zahraničních zastupitelství.

* * *

z roku 1870 rozšířeného o dodatek z roku 1893. Původní spis byl poškozen ohněm (tzv. *Brandakt*). AVA, Inneres, Ministerratspräsidium, Kt. 9.

77 Tento konkrétní spis byl zaevidován také ve fondu prezidia c. k. Ministerstva vnitra. Viz AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Kt. 1127 (1870), spis č. 921 z roku 1870.

Ve srovnání s nobilitacemi realizovanými v Předlitavsku měly uherské ještě několik specifik, které byly důsledkem nezávislosti uherského zákonodárství. Po roce 1867 se totiž země řídila vlastní ústavou, tzv. Březnovými zákony z roku 1848, jež byla po přijetí dualismu v některých bodech upravena.⁷⁸ Výsadní právo na nobilitace náleželo uherskému králi, jehož role ale byla na rozdíl od Rakouska oslabena tím, že se při udělení titulu vyžadovala kontrasignace příslušného uherského ministra (v Předlitavsku ministr vnitra podepisoval pouze listinu). Ve většině případů byl zmocněnou osobou královský uherský ministr u nejvyššího dvora (ministr a latere), ovšem v případě, že šlo o nobilitace soudců či úředníků v aktivní službě, spolupodepisoval tyto výnosy resortní ministr (spravedlnosti či vnitra).⁷⁹ Uherští ministři také nepředkládali nobilitační návrhy schválené na zasedání ministerské rady panovníkovi přímo jako jejich rakouští kolegové, ale výlučně prostřednictvím uherského ministra a latere. Šlo sice o formalitu, jež ale jasně naznačovala odstup, jaký si Budapešť vůči Vídni udržovala.

Ještě komplikovanější byla otázka udílení dalších vyznamenání obyvatelům Uher, zejména řádů. Výlučně uherský byl totiž jen Řád sv. Štěpána, společnými vyznamenáními monarchie pak bylo roku 1887 založené Vyznamenání za umění a vědu a roku 1898 zřízený (a jen pro ženy určený) Alžbětín řád. Ostatní dekorace, zejména Leopoldův řád, Řád železné koruny, Řád Františka Josefa a s ním spojené Záslužné kříže, byly výslovně rakouské císařské a jejich udělení uherským občanům (byť k němu docházelo na návrh uherského ministra) de facto porušovalo zalitavské zákony. Proto Budapešť bez dalšího komentáře a v rozporu se skutečností považovala i tyto řády za domácí, tedy uherské.⁸⁰

Odlíšnosti panovaly i při kancelářské práci, zejména v udílení erbů a predikátů. Heraldické rozdíly ale byly minimální. Zatímco v Rakousku nebylo (až na naprosté výjimky) možné, aby se součástí erbu stal řád nebo vyznamenání,⁸¹

78 Maďarsky *Áprilisi törvények (Dubnové zákony)*. Viz též *Die ungarische Verfassung des Jahres 1848* [online].

79 Hlava VI., § 7 uherské ústavy z roku 1848. Viz Márkus, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 12. Není však jisté, zda byla kontrasignace uherského ministra pro platnost nobilitace opravdu nezbytná. Stejný problém byl řešen i v Rakousku s tím výsledkem, že nobilitace zůstaly výlučným panovnickým privilegiem. Poslední uherský král Karel IV. na podzim roku 1918 (a též později) zcela jistě udílel uherské šlechtictví bez ministerské kontrasignace. Srov. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 144; KERSCHBAUMER, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl*.

80 MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 14.

81 I v Rakousku ale existovaly výjimky. Například když byl 1. května 1807 do šlechtického stavu povýšen úředník císařské komory (*Kammerdiener*) Johann Baptist Macchio, získal erb, v jehož spodním poli byl lev držící zlatou Čestnou medaili. AVA, Adelsarchiv, Johann Baptist Macchio, Adelstand 1807.

v Uhrách tomu překážky kladeny nebyly. Mnohem závažnější byla otázka přídomků.

Uherským šlechticům totiž na rozdíl od rakouských po nobilitaci nenáleželo žádné „distinkční označení“. Mohli samozřejmě užívat predikát, pokud o něj požádali a zaplatili za něj, pokud nikoli, pak jejich jméno po nobilitaci zůstávalo stejné. Situace se měnila jen v případech, že opustili hranice Uherského království. Jak konstatovala zpráva Uherské dvorské kanceláře z 10. března 1825:

„Predikát von představuje nezbytné rozlišovací označení odlišující šlechtice od nešlechticů. Je třeba podotknout, že v latinské ani maďarské řeči (Landessprache) není obvyklé jej užívat, zejména pokud šlechtic spolu s příjmením nosí predikát odkazující na jeho šlechtický majetek. Neboť ale šlechtici z německých zemí monarchie užívají v Uhrách své tituly s predikáty v německé řeči, nemůže být totéž zakazováno uherským šlechticům v německo-rakouských provinciích.“⁸²

To znamenalo, že i uherský šlechtic bez přídomku měl v ostatních zemích říše právo dát najevo svůj urozený původ prostřednictvím slůvka von. Tuto informaci dále rozvedla instrukce pro hornorakouskou vládu (taktéž z 10. března 1825), ve které Spojená dvorská kancelář konstatovala, že uherští šlechtici mohou v ostatních provinciích říše užívat predikát von, a to přesto, že jim nebyl uherskými diplomaty udílen.⁸³

Něco jiného samozřejmě bylo, pokud uherští občané získali rakouské šlechtictví (na základě řádu či důstojnické služby). V takovém případě se totiž udílení přídomků ocitlo mimo kompetenci Budapešti, jež tuto skutečnost nesla značně nelibě. Zejména proto, že mnozí důstojníci – veteráni tažení v letech 1848 a 1849 proti maďarským revolucionářům (často dokonce uherského původu), jejichž loajalita k monarchii byla silnější než k Uhrám, žádali o predikáty upomínající na místa, kde se vyznamenali. Uherský ministr a latere baron Wenckheim proto 21. listopadu 1873 předal rakouské straně „*vroucné přání uherské vlády*“, aby takové přídomky již nadále udíleny nebyly. Reakce předlitavského ministra vnitra barona Lassera byla velmi vstřícná. Wenckheimovi sdělil, že jeho úřad „s radostí“ žádosti vyhoví a je připraven udílení predikátů uherským občanům konzultovat s uherským ministrem a latere.⁸⁴ A skutečně c. k. Ministerstvo vnitra od této doby s uherskými zástupci ve Vídni tyto záležitosti vždy konzultovalo.

82 AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), Zpráva Uherské dvorské kanceláře Spojené dvorské kanceláři, č. 4305/174, 10. března 1825.

83 Tamtéž, Opis zprávy z 10. března 1825 pro hornorakouské gubernium.

84 Tamtéž, Výpis z listu uherského ministra a latere Wenckheima z 21. listopadu 1873 (spis č. 499/A) a nedatovaný opis listu prezidia c. k. Ministerstva vnitra (spis č. 2717/M. I.).

Predikáty samozřejmě užívali i ti šlechtici, kterým bylo uděleno uherské šlechtictví. Ty byly odvozeny buď od statků, které získali od panovníka, nebo jim byly uděleny nobilitační listinou. Na rozdíl od obyvatel západní části monarchie (Předlitavska) si ovšem uherští šlechtici mohli zvolit přídomek podle existujících míst, lokalit, ke kterým měli osobní vztah (obvykle šlo o místo narození či bydliště). Nebylo přitom nezbytné, aby je skutečně vlastnili. Jejich poměr k tomuto místo a vhodnost výběru ale musel být schválen uherskou vládou, a proto byl v Uhersku přídomek udílen současně se šlechtictvím, nikoli (jak tomu bylo v Rakousku) až po povýšení na základě souhlasu Spojené dvorské kanceláře (Ministerstva vnitra).⁸⁵ O uherské predikáty ale mohli obyvatelé Uher žádat i v případě, že jim byl udělen (na základě řádu či vojenského šlechtictví) rakouský titul. V takovém případě ale mělo c. k. Ministerstvo vnitra (jak je výše zmíněno) povinnost žádat o vyjádření uherského ministra a latere.⁸⁶

Díky těmto zvyklostem nemusely být uherské přídomky jedinečné. Zatímco v Rakousku nesměl být jeden a týž udělen dvěma rodinám (šlo totiž o jednu ze základních pomůcek při evidenci šlechty), v Uhrách to naopak bylo běžné. Místa, podle kterých byly predikáty udíleny, se však musela nacházet na teritoriu zemí Koruny svatoštěpánské, nikoli v zahraničí, přičemž za cizinu byly pokládány i ostatní provincie habsburské monarchie. Po vyrovnání pak musely být predikáty výlučně v maďarském jazyce.

To konstatovala i zpráva uherského ministra a latere barona Jósiky z 9. listopadu 1895, kterou reagoval na dotaz c. k. Ministerstva vnitra.⁸⁷ To se 17. srpna uherské strany otázalo, zda mohou být uherským občanům uděleny predikáty v němčině v případě, že získají rakouské šlechtictví nebo si v Uhrách nechají své šlechtictví potvrdit. Podle Jósiky byl dotaz formulován chybně, protože z něj nevyplývalo, zda jde o místa na uherském území (lhostejno zda existující či zaniklé), což bylo v určitých případech možné, nebo podle německých místních názvů v Rakousku. To bylo naopak zakázáno. V případě uherských místních jmen pak ministr uvedl, že pokud existuje maďarská varianta, je třeba zvolit jí.

85 I v Rakousku někteří nobilitovaní žádali panovníka o udělení predikátu. Ani on, ani vláda tuto záležitost ale neřešili. Kompetentním úřadem byl šlechtický odbor příslušného úřadu Spojené dvorské kanceláře, resp. později příslušného ministerstva.

86 Viz případ uherského velkostatkáře Antona Freystädlera (1814 – 1892). Ten byl za zásluhy o úspěch Světové výstavy ve Vídni roku 1873 vyznamenán 8. prosince 1873 Řádem železné koruny III. třídy a na jeho základě 24. ledna 1880 povýšen do rakouského rytířského stavu a s uherským svolením získal predikát *von Köves-Gyúr*. Ve spise je uveden i seznam některých uherských občanů povýšených do rakouského šlechtického stavu s uherským predikátem. AVA, Adelsarchiv, Freystädler Anton, Ritterstand (von Köves-Gyúr) 1880. Viz též povýšení c. k. podplukovníka Adalberta Szirányiho do šlechtického stavu s predikátem *šlechtic von Ótömös*. AVA, Adelsarchiv, Adalbert Szirányi, Adelstand (Edler von Ótömös) 1874.

87 AVA, Adelsgeneralien, 595b Ungarn (8), Spis c. k. Ministerstva vnitra č. 548/A.

Jiný jazyk byl přípustný jen tehdy, pokud maďarská podoba názvu obce neexistovala. Šlo tedy zejména o vsi a menší města v Chorvatsko-Slavonsku, ale také o některá etnicky německá města v Horních Uhrách. Sám Jósika jako příklad zmínil Krompachy (něm. *Krompach*) ve Spišské župě.⁸⁸ Na závěr listu si ale neodpustil štiplavou poznámku. Dotaz považoval za zbytečný, protože přesahoval kompetence vídeňské vlády. Udílení predikátů uherským občanům totiž bylo výhradním právem Budapešti.

První výjimku z výše uvedených předpisů představovala nobilitace pozůstalých po plukovníku Othmaru Muhrovi (1860–1914), který padl 11. prosince 1914 v bitvě u haličské Limanowy. Dne 9. března 1915 jim totiž František Josef I. na základě souhlasu uherské vlády udělil přídomek *de Limanowa* (maď. *limanowai*), podle obce, kde se Muhr vyznamenal.⁸⁹ Definitivně byl tento problém vyřešen až výnosem z 27. června 1917. Jím panovník povolil v obou částech říše udílet důstojníkům přídomky podle místních jmen v monarchii i zahraničí, pokud se na tomto místě mimořádným způsobem vyznamenali, a to i opakovaně. Predikát *de San Martino* (*sanmartinoi*), odvozený od San Martina del Carso na sočské frontě, díky tomu získali hned tři uherští důstojníci.⁹⁰

Uherskou zvláštností byla u nově nobilitovaných častá změna příjmení. V souvislosti se stále radikálnější maďarizací, která byla zejména v případech vyšších vrstev společnosti velmi úspěšná, se totiž od posledních dekád 19. století setkáváme s tím, že si mnozí šlechtici (a nejen oni) začali svá německá, slovanská či rumunská příjmení pomadřšťovat. V Předlitavsku k podobným událostem docházelo naopak velmi vzácně.⁹¹ Změna šlechtického jména sice vyžadovala souhlas panovníka, ale protože prohlubování maďarské identity uherského obyvatelstva bylo v zájmu vlády, prosby doporučovala a panovník je bez námitek schvaloval.⁹²

88 Dnešní maďarské zdroje uvádí město pod maďarským jménem Korompa. Není však vyloučeno, že bylo vytvořeno až v rámci maďarizace obecních jmen po tomto datu.

89 MNL OL, K 20, Nr. 242 Muhr de Limanowa.

90 Roku 1917 plukovník Moriz Czapp a plukovník Franz Gerzinger a v roce 1918 (v podobě *de San Martino del Carso*) hejtman Géza Heim. Viz HHStA, KK, 919/1917 (Czapp), 2180/1917 (Gerzinger) a 1773/1918 (Heim).

91 Například 10. dubna 1918 nobilitovaný podnikatel, komerční rada Franz Czerweny šlechtic von Arland, původem z Trutnova v Čechách, požádal císaře 15. září 1918 o změnu jména na *Arland-Czerweny*. Argumentoval tím, že žije ve Štýrsku mezi německým obyvatelstvem, pro které je jméno Czerweny těžko vyslovitelné. O změnu žádal také s ohledem „na své působení v německém Štýrsku“. Vzhledem k rozpadu monarchie již prosba nebyla panovníkem schválena. Cit. dle AVA, Adelsarchiv, Franz Czerweny, Adelstand (Edler von Arland) 1918.

92 Takových případů je celá řada. Ještě před nobilitací z 30. prosince 1831 si ředitel panství hrabat Széchényiů Joannes Liebenberg změnil příjmení na *Lunkányi* a po nobilitaci získal navíc predikát *de Lunkászprie*. Dne 4. října 1870 byl do šlechtického stavu povýšen pešťský

* * *

Rozdíly mezi východní a západní částí říše existovaly i v případě povýšovacíh tax.⁹³ Po celou první polovinu 19. století v Uhrách totiž platil Komorní taxovní řád z roku 1811 (*Kammertaxordnung vom Jahre 1811*).⁹⁴ Když byl roku 1840 vyhlášen rakouský Taxovní patent (tzv. *Stempel und Taxgesetz vom 27. Jänner 1840*), Uherského království se netýkal. Jeho platnost byla na tuto část říše rozšířena až v době neoabsolutismu roku 1858, což uherský parlament akceptoval teprve zákonným článkem XXV. roku 1875. Zdá se ale, že nikoli v úplnosti, a země si tak zachovala určitá specifika, například výši poplatků za udílení šlechtictví.

Uherské nobilitační taxy se od rakouských odlišovaly nejen svou výší, ale i tím, že roku 1916 došlo k jejich navýšení, k čemuž v západní části říše nikdy nedošlo. S ohledem na strukturu uherské šlechtické obce byl předepsán při povýšení do řad nižší šlechty jen jeden poplatek (neexistovalo totiž dělení na prostou šlechtu a rytíře), který odpovídal taxe za rakouský rytířský stav. Uherský taxovní řád bral těž v úvahu tradičně silné postavení zdejší nobility a při udílení vyšších titulů výrazně zvýhodňoval staré rodiny, jež patřily mezi šlechtu již po řadu generací, před nově nobilitovanými. Není vyloučeno, že poplatky vyžadované při udílení hraběcího titulu a zejména baronátu staré šlechtě zohledňovaly nepříliš skvělou ekonomickou situaci řady zdejších rodin, jejichž majetková základna byla ve srovnání s česko-rakouskými rody obvykle výrazně menší.⁹⁵ Lišila se také částka za predikát. Zatímco podle rakouského Taxovního patentu z roku 1840 činila deset procent taxy za příslušný titul, v Uhrách byla pro všechny sta-

bankéř Benedek Báron. Král František Josef I. mu při této příležitosti maďarizoval jméno na *Baronyi* a udělil predikát *csángóhétfalusi* (*de Csángóhétfalu*). Dne 19. července 1913 byl do šlechtického stavu povýšen kuriální soudce Nándor Kaufmann, jemuž bylo současně jméno změněno na *Kenedy* a udělen predikát *magyarpadéi* (*de Magyarpadé*). Dne 19. ledna 1918 dosáhl šlechtictví s predikátem *bicskei* (*de Bicske*) Antal János Schiffler, odborový rada na Ministerstvu spravedlnosti, kterému panovník na jeho žádost změnil příjmení na *Séthi*. Viz MNL OL, LR 65, fol. 809-811; LR 68, fol. 82-84; tamtéž, LR 72, fol. 981-982; tamtéž, LR 73, fol. 383.

93 MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 15; GÁBRIŠ, *Rytieri v republice*, s. 102.

94 *Kammertaxordnung vom Jahre 1811*. Srov. MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 15; GÁBRIŠ, *Rytieri v republice*, s. 102.

95 Ekonomické a sociální rozdíly mezi uherskými šlechtici našly odraz i v neoficiální titulatuře. Hrabě-velkostatkář se oslovoval *excelenciás gróf úr* (Jeho excelence pan hrabě), hrabě s menším majetkem *méltóságos gróf* (urozený hrabě) a zchudlý hrabě pouze *gróf*. Totéž platilo u níže postavených rodů. Příslušníku střední šlechty, který disponoval velkostatkem, ale nepatřil mezi barony, příslušel titul *tekintetesúr* (urozený pán), chudší zeman byl *úr* (pán) a šlechtic, který nevlastnil téměř žádné (nebo vůbec žádné) jmění, se oslovoval *nemes* (urozený). GÁBRIŠ, *Rytieri v republice*, s. 102-103.

vy jednotná a činila 315 zlatých rakouské měny, respektive 630 rakousko-uherských korun.⁹⁶

Uherské nobilitační taxy (do roku 1916)

	ve zlatých rakouské měny	v rakousko-uherských korunách
hrabě (novošlechtický rod)	5 250	10 500
hrabě (starošlechtický rod)	3 000	6 000
baron (novošlechtický rod)	3 000	6 000
baron (starošlechtický rod)	2 100	4 200
šlechtictví	1 575	3 150

V roce 1916 byly uherské nobilitační taxy, zřejmě z důvodu válečné inflace, mírně navýšeny. Stejně jako dříve však ve výčtu chyběl poplatek za knížecí titul, který se zde téměř neudílel.

Uherské nobilitační taxy (od roku 1916)

	v rakousko-uherských korunách
hrabě (novošlechtický rod)	10 500
hrabě (starošlechtický rod)	6 300
baron (novošlechtický rod)	6 300
baron (starošlechtický rod)	4 200
šlechtictví	3 150

Záleželo samozřejmě zejména na panovníkovi (ale také na doporučení vlády), zda k udělení titulu došlo s povinností úhrady taxy nebo zdarma. V některých uherských šlechtických spisech navíc nacházíme položku „poplatek za schválení“ (*kiadmányozásdíj*), která se na počátku 20. století pohybovala mezi

96 MÁRKUS, *Ungarisches Verwaltungsrecht*, s. 15 (přepočítání na zlaté rakouské měny provedl autor). Není vyloučeno, že zvýhodnění starošlechtických rodů bylo zavedeno až po zavedení rakouského Taxovního patentu v Uhrách roku 1858, a to spolu s přijetím rakouské měny. Přepočty tax za udělení hraběcího stavu pro starošlechtické a baronského pro novošlechtické rody by totiž byly příliš komplikované (3000 zl. rakouské měny odpovídá 2857,142857142857 zl. konvenční měny). V tomto případě Márkus zřejmě chybí, protože uvádí částku 650 zl. I tak by byl ale opět obtížný přepočítání na zl. konvenční měny. 630 K je totiž 315 zl. rakouské měny, tj. 300 zl. konvenční měny. V případě 650 zl. by šlo opět o číslo s dlouhým zbytkem. Taxa 630 K byla navíc uvedena i v tzv. „*Vorschrift betreffend Adelsangelegenheiten*“, který František Josef I. schválil 28. června 1915. Protože tento předpis zavedl zvýšení nobilitačních poplatků (viz níže), není logické, aby byl zároveň poplatek za predikát snížen. Jednotlivé exempláře tohoto předpisu určeného primárně pro důstojníky jsou uloženy v AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralien, Kt. 617a Offiziere (1914–1916).

113,40 a 189 korunami, a to bez ohledu na stav. V taxovním řádu přitom uvedena nebyla. Jednalo se tedy zřejmě o některý z kancelářských poplatků, například o schválení erbu či predikátu.⁹⁷

Stejně jako v Rakousku i v Uhersku bylo třeba platit za diplom, přičemž tato částka se na rozdíl od povyšovací taxy neodpouštěla. Jak vyplývá z jednotlivých spisů, během 19. století se jejich cena výrazně nezvyšovala a víceméně kopírovala poměrně nevysokou inflaci.⁹⁸ Situace se ale změnila roku 1916, kdy uherské Ministerstvo vnitra z důvodu nedostatku surovin přistoupilo k výraznému zvýšení poplatků. Již 22. července 1917 byl navíc tento výnos revidován a k dalšímu navýšení došlo 7. ledna 1918.⁹⁹ V průměru se taxa za diplom mezi lety 1915 a 1918 více než zdvojnásobila. Rozdíl mezi obyčejným (*einfacher Ausführung*) a luxusním (*verschönerten Ausführung*) vyhotovením listiny, který uherský taxovní řád uváděl u šlechtického stavu, vysvětlen nebyl, ale jednalo se zřejmě o zvláštní kaligrafickou výzdobu tohoto dokumentu, kterou bylo možné na požádání objednat také v Rakousku. Uherskou zvláštnost představovalo vydávání speciálního diplomu o udělení predikátu. V případě Rakouska býval buď pořízen jen dodatečný zápis do nobilitačního diplomu, nebo došlo k vydání ministerské potvrzovací listiny (*Ministerialbestätigungsurkunde*), kterou nepodepisoval panovník, ale jen ministr vnitra.

Taxy za zhotovení šlechtických diplomů

Titul	Cena diplomu (v rakousko-uherských korunách)			
	1915	1916	1917	1918
knížecí stav	911,60	911,60	1795,60	2245,60
hraběcí stav	831,60	831,60	1465,60	1825,60
baronát	831,60	958,60	1219,60	1590,60
šlechtický stav (obyčejné provedení)	493	493,60	589	709
šlechtický stav (luxusní provedení)	–	700	889	1099
udělení predikátu	–	–	–	465,60

97 Fülöp Back, který získal uherské šlechtictví roku 1908, platil 113,40 K, ale Zsigmond Zsürger roku 1914 již 189 K. István Sarkotić, jenž v roce 1917 získal uherský baronát, pak hradil 144 K. MNL OL, K 20, Nr. 38 a 98 Fülöp Back; tamtéž, Nr. 2087. Zsürger de Hernádvécse; tamtéž, Nr. 1400 Sarkotić de de Lovčen.

98 Potvrzení o úhradě diplomů se nacházejí v jednotlivých spisech. Úřední předpis zatím dohledán nebyl.

99 AVA, Adelsgeneralien, Kt. 618a Taxen Corbona (34) (1760–1918), Memoranda c. k. Ministerstva vnitra č.1708/A uzavřené 8. října 1917 a memorandum c. k. Ministerstva vnitra č. 1463/A z 23. 5. 1918.

Podobně jako v Rakousku bylo i uherské ministerstvo vnitra za první světové války z důvodu nárůstu udílení šlechtictví přetíženo a nemalý počet povýšených se svých diplomů nedočkal. Z tohoto důvodu nemohly být jejich nobilitační listiny přepsány do uherských kopiářů, tzv. Královských knih (*Libri Regii*, resp. *Királyi könyvek*). Jejich většina je zde ale zmíněna alespoň v podobě stručného (tzv. záhlavního) regestu.¹⁰⁰ Podrobnější informace k těmto pozdním povýšením se nachází ve fondu uherského Ministerstva a latere v Maďarském národním archivu v Budapešti.¹⁰¹

Na závěr ještě pár slov k jazyku nobilitačních spisů. Zatímco všechny diplomy udělující šlechtictví v českých a rakouských zemích byly nejpozději od zavedení společné titulatury roku 1752 v německém jazyce,¹⁰² jazykem uherských listin byla až do poloviny 40. let 19. století výlučně latina. V *Libri regii* je první záznam v maďarštině doložen k lednu 1845, ovšem zápisy v latině pokračovaly až do listopadu 1847.¹⁰³ Po tomto datu byly šlechtické diplomy vydávány jen maďarsky, a to dokonce i obyvatelům Chorvatského království, které se po uzavření uhersko-chorvatského vyrovnání roku 1868 těšilo omezené autonomii, mj. jazykové. Dosud byla v tomto ohledu dohledána jediná výjimka, i když je pravděpodobné, že jich mohlo být více.¹⁰⁴

O autorovi / About the author

Prof. PhDr. Jan Županič, PhD.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9

Česká republika

email: zupanic@hiu.cas.cz

<https://orcid.org/0000-0002-9285-8543>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=38262102700>

100 A to přesto, že v archívních materiálech jsou někdy koncepty diplomů zachovány. MNL OL, LR 73, fol. 357-423.

101 MNL OL, K 20 a K 21. Též KERSCHBAUMER, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl*, s. 217-234.

102 Jen výjimečně v latině (např. pro c. k. konzula v syrském Aleppu Raphaela Picciota, jenž byl ale cizincem. AVA, Adelsarchiv, Raphael Piccioto, Ritterstand 1806). Pouze diplomy udílející znaky městům a tzv. certifikáty (něm. *Plakat či Ministerialbestätigungsurkunde*) potvrzující již udělené tituly (včetně renobilitací) byly od konce 19. století vydávány i v jiných jazycích (např. česky).

103 První maďarsky psaný diplom byl vydán zřejmě 30. ledna 1845 a udílel šlechtictví Istvánu Janicsovi, statkáři v Nitranské župě (MNL OL, LR 67, fol. 548-550). Poslední latinský zápis v *Libri regii* pak představuje udělení baronátu Franciscu Xaverovi Ottenfels-Gschwindovi z 4. listopadu 1847 (MNL OL, LR 67, fol. 509-510).

104 Chorvatsky byl vydán např. šlechtický diplom pro Kamilo Frigana de Požeggrad z 28. srpna 1869 (MNL OL, LR 68, fol. 66-68).

Zoznam použitých prameňov a literatúry/List of references and literature

Primárne zdroje/Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archivessources

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

- Adelsachiv (1500 ca– 1918 ca), Hofadelsakten (1600–1918), Akten (v textu: Adelsarchiv)
- Adelsachiv (1500 ca – 1918 ca), Hofadelsakten (1600–1918), Akten, Adelsgeneralien (v textu: Adelsarchiv, Adelsgeneralien)
- Inneres (1550 ca – 1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten (v textu: Inneres, MdI, Präsidium)
- Inneres (1550 ca – 1918), Ministerratspräsidium (1860–1918), Ministerratspräsidium, Akten (v textu: Inneres, Ministerratspräsidium)

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

- Kabinettsarchiv (1523–1918), Kabinettskanzlei (1683–1918)
- Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten (v textu: KK)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL)

- C 57 – Helytartótanácsi Levéltár – Departamentumnobilitare, Illéssy-gyűjtemény (v textu: C 57, číslo)
- K 20 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Elnöki patok (v textu: K 20, spis)
- K 21 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Általános patok (v textu: K 21, spis)
- Libri Regii – Királyi könyvek (v textu: LR číslo knihy)

Dobová tlač/ Press

Wiener Zeitung [6. října 1872]

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BINDER-KRIEGLSTEIN, Reinhard. *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000.

BRŇOVJÁK, Jiří. *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2015.

FRANK-DÖFERING, Peter. *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918.* Wien; Freiburg; Basel: Herder, 1989.

GÁBRIŠ, Tomáš. *Rytieri v republike. Zrušenie čachtických titulov v Československu.* Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2018.

Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl I. (Jižní Morava). Praha: Svoboda, 1981.

KERSCHBAUMER, Arno. *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Joseph I. / I. Ferenc József király (1914–1916).* Graz: Genekult, 2017.

KERSCHBAUMER, Arno. *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I. / IV. Károly király (1916–1921).* Graz: Genekult, 2022.

KONTLER, László. *Dějiny Maďarska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

MÁRKUS, Desider. *Ungarisches Verwaltungsrecht.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1912.

NOVÁK, Josef. *Rodové erby na Slovensku. II. Peťkova zbierka pečatí.* Martin: Osveta, 1986.

ORŠULOVÁ, Jana. *Heraldické pamiatky Bratislavy. Staré Mesto.* Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2007.

ROTH, Joseph. *Pochod Radeckého.* Praha: Rozmluvy, 2012.

- STEIN, Hans Konrad. *Der preußische Geldadel des 19. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Nobilitierungspolitik der preussischen Regierung und zur Anpassung der oberen Schichten des Bürgertums an den Adel*. Dissertation an der Universität Hamburg. Hamburg 1982.
- ŽUPANIČ, Jan; FIALA, Michal a KOBLASA, Pavel. *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha: Agentura Pankrác, 2014.
- ŽUPANIČ, Jan a FIALA, Michal. *Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*. Praha: Agentura Pankrác, 2017.
- ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha: Agentura Pankrác, 2006.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BALLABÁS, Dániel. Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. In *Századok*, 2011, roč. 144, č. 5, s. 1215-1244.
- BALLABÁS, Dániel. Uhorská šľachta po roku 1848. In BORBÉLY, Zoltán a KÓNYOVÁ, Annamária, ed. *Historia nostra. Sociálne historické štúdie zo spoločnej slovensko-maďarskej minulosti*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 47-63.
- BALLABÁS, Dániel. *A magyar zászlósurak archontológiája 1848–1918*. In BALOGH, Judit a PAP, József, ed. *Nemesi a polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Eger: Liceum Kiadó, 2016, s. 143-168.
- CECIL, Lamar. The Creation of Nobles in Prussia, 1871–1918. In *The American Historical Review*, 1970, Vol. 75, Issue 3, s. 757-795.
- ČAPLOVIČOVÁ, Kristína. Uhorská šľachta v 18. storočí. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 295-310.
- GILÁNYI, Marek. Illésházyovské heraldické pamiatky na vsetínskom panstve. In *Genealogické a heraldické informácie*, 2018, roč. 23, č. 38, s. 67-90.
- HERTZ-EICHENRODE, Dieter. Wilhelminischer Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914. In *Historische Zeitschrift*, 2006, Band 282, s. 645-680.
- JÄGER-SUNSTENAU, Hanns. Sozialgeschichtliche Statistik der Nobilitierungen in Ungarn 1700–1918. In *Bericht über den sechzehnten österreichischen Historikertag in Krems/Donau (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine)*, 1985, Bd. 25, s. 578-582.
- JÄGER-SUNSTENAU, Hanns. Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918. In *Österreichisches Familienarchiv. Bd. 1*. Neustadt an der Aisch 1963, s. 3-16.
- KOBLIHA, Karel. Josef z Wachtlerů. In DOUCHA, František; KOLAŘÍK, Jan; NOVÁK, Konstantin a PAVLÍK, Richard. *Okres vsetínský. Obraz přírodní, kulturní a hospodářský*. Vsetín: Okresní Sovovo museum, 1938.
- RÉFI, Attila. Die Geburt eines privilegierten Offizierskorps. Soziale Mobilität durch Treue und Tapferkeit. In *Jahrbuch für Mitteleuropäische Studien*, 2016/2017, s. 311-333.
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold. Österreichisches Adelsrecht 1804–1918. In *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 1964/65, Bd. 17/18, s. 109-146.
- WINDISCH-GRAETZ, Vincenz Prince. Der ungarische Adel (in der Zeit 1815–1914). In *Études Danubiennes*, 1991, roč. 7, č. 2, s. 115-133.
- ŽUPANIČ, Jan. Pálffyové – mezi hrabaty a knížaty. In HUPKO, Daniel, ed. *Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov*. Častá: Červenokamenské panstvo, 2018, s. 192-209.
- ŽUPANIČ, Jan. Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie po roce 1848. In *Český časopis historický*, 2019, roč. 117, č. 3, s. 535-585.

Internetové zdroje / Onlinesources

- Die ungarische Verfassung des Jahres 1848, [online].
Dostupné na <https://www.verfassungen.eu/hu/verf48.htm> [cit. 1. 11. 2022].